

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ABDULLA QODIRIY
NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

Tarix fakulteti

“Milliyg’oya, ma’naviyatasoslarivahuquqta’limi “

kafedrası

Himoya qilishgaruxsat beraman Tarix fakultetidekani

_____ A.

Pardayev “_____”

_____ 2019 yil

5111600- “Milliyg’oya, ma’naviyatasoslarivahuquqta’limi”

yo’nalishibo’yichabakalavrdarajasiniolishuchun

**“INSON HAYOTIDA ILK HUQUQNING PAYDO
BO’LISHI MAVZUSINI O’RGANISH”**

mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar: O. Annaqulov

Bajaruvchi: J. Shomurodov

BMI MG, ma’naviyatasoslarivahuquqta’limi kafedrasiyig’ilishining qaror bilan

(Qarori _____ 2019 y) himoyaga tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: _____ M. Xoshimxonov

(imzo) (ism vasharifi)

Jizzax—2019

BMI A.QodiriynomidagiJizzaxDavlatPedagogikainstitutiningTarixfakulteti
“Milliyg’oyama’naviyatasoslarivahuqqa’limi “kafedrasidabajarilgan.

Ilmiyrahbar: O.Annaqulov MG’

ma’naviyatasoslarivahuqqa’limiyo’nalishikafedrasio’qituvchisi

Taqrizchilar:Jizzax DPI M. G’

ma’naviyatasoslarivahuqqa’limiyo’nalishikafedrasio’qituvchisi M.

Nabiyev

JizzaxviloyatiForishtumani XTB gaqarashli 35-umumiy
o’rtata’limMaktabiningtarixfanio’qituvchisiSh. Mamarasulov

Himoya 2019-yining _____soat _____da

A.QodiriynomidagiJizzaxDavlatPedagogikaInstitutiningTarixfakultetidaattestasiya
komissiyasiningbakalavrdarajasiniolishuchunyig’ilishidao’tkazildi. Manzil:

Ishbilan

A.QodiriynomliJizzaxDavlatpedagogikainstitutiningAxborotResursMarkazidatanis
hishmumkin (manzil: JizzaxshahriSharofRashidovko’chasi, 54)

MUNDARIJA

KIRISH.....

I. BOB. QADIMGI SHARQDA ILK HUQUQNING VUJUDGA KELISHI.

- 1.1. Huquqtushunchasi, mohiyati va belgilari.....
- 1.2. Huquqning tarixiyildizlari

II. BOB. QADIMGI O'ZBEKISTON HUDUDIDA HUQUQIY MUNOSABATLARNING SHAKLLANISHI.

- 2.1. Eramizga qadar O'zbekiston hududida huquq.....
- 2.2. Eramizning boshlaridan VII
asrga qadar bo'lgan davrda O'zbekiston hududida huquq.....
.....
- 2.3. Musulmon huquqiy tizimining xususiyatlari.....

XULOSA.....

GLOSSARY.....

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Kishilik jamiyatidastlab huquq mavjud bo'lmagan. Kishilar o'rtasidamunosabatlarturliqoidalar va axloq normalari orqali tartibgasolini bturgan. Kishilik jamiyati rivojlanib, davlat yuzagakeldi. Davlat yuzagakelishi bilan huquq ham vujudgakeldi. Huquqning yuzagakelishi esa, jamiyati rivojlanishiga, jamiyatdatinchlik, osoyishtalik nita'minlashgajuda kata ta'sirini o'tkazdi.

Huquq engavvalo, shaxs erkinligi, daxlsizligi, o'z faoliyatini erkin rivojlantirishi uchun juda muhim, to'g'ri yo'llardan biribiribo'ldi. Mohiyatan olib qaralganda huquq— erkinlik nita'minlab biruvchikuch.

Huquq orqali jamiyatdaturli turlik o'rinishdagi urushlargachekqo'ydi. Masalan, meros bo'yichakelishmovchiliklarturli janjal holatlar juda ko'plab uchrayotgandir, bu kabi holatlarni aynan huquq qonuniylashtirdi.

Umaman olganda huquq kishilarning haq-huquqlarini himoya qilaboshladi.

Tadqiqot mavzusining o'rganilganlik darajasi.

Huquq vujudgakelganidan so'ng vaqtlaro'tish bilan rivojlanib, o'zining ahamiyatini kunsayin ortirib borayotgansohalardan biribo'ldi.

Uning ijtimoiy hayotgata'sirit tartibgasoluvchilik kuch tabiiy erkinlikka afolatidir.

Demak,

kishilar o'rtasidagi munosabatlarni tartibgasolishda huquqning o'rnibe qiyosdir.

Shundankelibchiqib, Inson hayotida ilk huquqning paydobo'lishi mavzusi ham ko'plab xalqaro huquqshunos olimlar qatorida,

o'zbek olimlarining diqqat markazidabo'ldi. Xususan, Islomov.Z.M, Odilqoriyev.X, Tojixonov. U, N.Azizov, X.

Madrimovvaboshqako'plabyirikhuquqshunosolimlarbusoharivojigajuda kata hissaqo'shibkelmoqda.

Demak, har birkishihuquqhaqidako'plabilimlargaegabo'libborsa, u jamiyatdagimajburiyatlarinito'g'ritahlilqiladi. Bu orqaliesa, jamiyatdahuquqiyamadaniyatyuksaladi.

Tadqiqotobyekti. Insonhayotida ilk huquqningpaydobo'lishimavzusunio'rganish.

Tadqiqotningpredmeti.QadimgiSharqda ilk huquqningyuzagakelishi.

Tadqiqotningmaqsadivavazifalari.

MustaqillikkaerishgachO'zbekistonRespublikasidahuquqiyadolatli, yuksakma'naviy – madaniyatlifufarolikjamiyatiqurilmoqda.Bu o'rindaengavvalobarchafuqarolarning, shuningdekyurtimizkelajagihisoblanmishyoshavlodninghuquqiyongini, huquqiy savodxonliginioshirishvabuorqaliularningxatti-harakatlaridato'la-to'kishuquqiyamadaniyatustuvorbo'lishigaerishishbuboradagiasosiydolzarb masala hisoblanadi. Ushbuishhuquqningijtimoiykuchi qandayekanligi, uningtartibgasoluvchilik kuchivauningijtimoiyahamiyatixususidaqatorbilimlarni beradi.

Jamiyatdaaholihuquqiyongivahuquqiyamadaniyatidarajasiningyuksakligi— demokratikhuquqiydavlatvaerkinfuqarolikjamiyatiningmuhimmezonlaridanbiri hisoblanadi. Bu xususidaprezidentimiz Sh. Mirziyoyevquyidagifikrniaytibo'tgan:

“Fuqarolarimizhuquqiyongivamadaniyatiniyuksaltirish, ularningsiyosiyfaolliginioshirishdaham

Konstitutsiyamizningo'rnivaahamiyatibeqiyosekaninalohidata'kidlashjoiz”.

¹Demak, mavzunio'rganishjarayonida har

¹2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakteristik strategiyasi “Xalq bilan muloqat va inson manfaatlarini rivojlantirish yili” da amalga oshirishga oid Davlat dasturini o'rganish bo'yicha ilmiy-uslubiy risola. Toshkent. “Ma'naviyat” 2017. B 143.

qandayshaxshuquqningqanchalikkaeraklisoha,
muhimhayotiyzaruratekanliginianglaydi.

Tadqiqotusullari. Tadqiqotishidatizimliyondashuv, siyosiyondashuv,tahlil
(analiz), taqqoslash,xulosachiqarishusullaridanfoydalanildi.

Tadqiqottuzilishi. Kirish, 2 bob, 5 paragraf, xulosa,
glossaryhamdafoydalanilganadabiyotlarruyxatidaniborat. Ishningumumiyhajmi 71
bet.

I.BOB. QADIMGI SHARQDA ILK HUQUQNING VUJUDGA KELISHI.

1.1Huquqtushunchasi,mohiyativabelgilari.

Huquq,
avvalotartibgasoluvchikuchsifatidaijtimoiymunosabatlarninormativtartibgasolishda
muhimahamiyatkasbetadi. Shuninguchun ham
huquqningjamiyathayotidagio'rnibeqiyosdir.²

Bu haqdagapirishdanoldinengavvalohuquqningo'zinima? U
qandaybelgilargaega? Uningshakllanishiqanaqabo'lgan?
Degansavollargajavobizlaymiz. Huquqtushunchasinidavrlar osha
turlixililmiyg'oyalar,turlinazariyalarbilanboyibbordi.

Avvalohuquqtushunchasihaqidato'xtalishdanoldinuningkelibchiqishivaqandayvazi
yatdapaydobo'lganligihaqidato'xtalamiz.Turlimanbalarningguvohlikberishichakish
ilikjamiyatitaraqqiyotidagidastlabkidavrlarda, ya'ni,
ibtidoiyjamoatuzumidavridahuquqbo'lmagan. Bu davrdaijtimoiymunosabatlarurf-
odatlar, axloqvadiniyqoidalar, turlixil man etishlarorqalitartibgasolingan.

²Z. Yoqubov,E.Hayitboyev "Huquqshunoslik".T.,”Yangi asr avlodi”,2006,6-b

Soddaishlabchi qarish munosabatlarixarakterigaushbuijtimoiynormalar mos kelgan va anchasamaralitarzdatartibga sola bilgan. Biroq jamiyatning keying taraqqiyoti, xususan, oila,

xususiymulkning paydobo'lishi va boshqa qator omillar jamiyatdagi yangi vujudga kelgan va avvalgi lariganisbatan anchamurakkabbo'lgan munosabatlarni tartibga solishning boshqa qoidalarini taqozo eta borgan. Bundantash qaridavlatni boshqaruvida ham uning ba'zi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishi uchun ham aniq belgilangan normalarga ehtiyoj sezildi.

Davlat bunday holatlarning oldini olish uchun, xususan, ijtimoiy tengsizlik, turli mulkiy munosabatlar va hukabij jamiyat hayotidagi tartibsiz jara yonlarning oldini olish maqsadida huquqni jori yetdi.

Bu o'rinda "davlat" tushunchasi ham "huquq" tushunchasi bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rish mumkin.

Davlat tushunchasi uning kelib chiqishini izohlashda esa avval o'z jamiyat so'zini izohlashga ato'g' rikeladi.

Jamiyat insonlarning bir-

birlari bilan jamoabo'lib yashashga tabiiy ehtiyojlari asosida paydobo'lgan. "Davlat " tushunchasi ganisbatan " Jamiyat " tushunchasi kengroq tushuncha hisoblanadi.³

Demak, davlat jamiyatning bir ko'rinishidir. Endi kishilar davlatga birlashib boshladilar. Bu ularning hayot tarzi o'zgarib rivoj topib borishiga zamin berdi. Davlat ham jamiyatning rivoji, uning boshqaruvi va umumiy tartibotnita'minlash maqsadida yozma qoidalar -huquqni jori y qildi.

Huquq paydobo'lishi bilan kishilar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda sodir bo'ladi, buning sababishi undaki huquqda, boshqa qoidalar dan farqliravishda umum majburiylik xususiyatlarixos, ya'ni huquqda belgilangan xatti-harakat qoiadalarini, majburiyatlar barcha fuqarolar tomonidan albatta bajarilish shart.

³ N. Jayliyev. "Huquq tushunchasi va uning ijtimoiy qiymati "T, TDYI, 2005, 13-b

Shundayqilib,

huquqkishilikjamiyatitaraqqiyotiningma'limbirbosqichidaijtimoiyzaruratnatijasida, davlatbilanbirgavujudgakelgan. Demak,

huquqijtimoiyhodisabo'lib,insoniyatrivojining, mahsulisifatidamaydongachiqqan. Jamiyatdagiboshqaijtimoiynormalarbilanbirgalikdainsonxatti-harakati ,yurish-turishinitartibgasoluvchivositasifatidamaydongachiqib,kishilarvaularo'rtasidamuno sabatlarhamdaijtimoiymuloqatish tirokchilarixatti-harakatlarinitartibgasoladi.⁴

Huquqjamiyatdagiturliqatlamlar, tabaqalar, guruhlar, millatlarvaelatlaro'rtasidaijtimoiyahillikni, kelishuvnita'minlaydi.U

insonlartomonidanyaratilidaiganmoddiyvama'naviyqiymatarniadolatlitartzdata'min lanishigaxizmatqiladi.

Huquningengmuhimjihatlardanbirishaxsningerkinligio'lchovivame'yoriekanligida namoyonbo'ladi.

Chunkihuquqdanimalarnisodiretishdanodamo'ziniti yishikerakligiani qko'rsatibqo'y ilganbo'ladi.

Huquqijtimoiymunosabatishtirokchilariganisbatanbirxilchoralarniqo'llaydi,ya'niul arningijtimoiyahvoli, jismoniykuchivaboshqajihatlarigaqaramasdanulargabirxilyondashadi. "Huquq "iborasiniikkima'nodaqo'llaniladi.

- Obyektivhuquq
- Subyektivhuquq

Obyektivhuquq --- umummajburiyxulq-atvorqoidalariningyig'indisidir. Bu noralar u yokibuinsonning, subyektningirodasihamdaxohish- istagidanqat'Inazarmavjudbo'ladi. Subyektivhuquq---

muayyanjismoniyyoki yuridikshaxsgategishlibo'lganhuquq. Masalan, birinsonniyergadoirmulkhuquqi.

Subyektivhuquqyuridikjihatlardanshaxserkinliginita'minlaydi,ungamustaqillikberadiv atashabbusko'rsatishigaimkonyaratadi.

⁴ M.Ahmadshoyev, M. Najimov. "Huquq nima?" T,TDYI,2003, 7-b

Subyektivhuquqobyektivhuquqqaasoslanadi,
obyektivhuquqbo'lmasa,subyektivhuquq ham bo'lmaydi.
Subyektivhuquqinsondanya'nihuquqdorshaxsdanajralmaganholdamavjudbo'ladi.

Huquqdavlatbilanchambarchasbog'langan. Davlatsizhuquqbo'lishimumkinemas,
chunkiaynandavlathuquqnishakllantiradivahuquqiynormalarningamalgaoshirilishin
ita'minlaydi.⁵

Huquqtushunchasiniyanadachuqorroqanglashuchununingtarkibiyqismlarinitahlilqil
ishmaqsadgamuvofiqhisoblanadi.

Huquqtushunchasiningtarkibiyqismlaridanbiri huquqbelgilaridir.

Huquqbelgilarihuquqnitushunchasifatidatavsiflaydi.

Huquqshunosolimlarhuquqbelgilariningturlariniko'rsatibo'tadi.

Professor Z.Islomovhuquqningbirqanchaturlariniajratibko'rsatadi:

- Huquq-qonundarajasigako'tarilganiroda;
- Huquqningrasmananiqligi;
- Huquqningtizimlili;
- Huquqjo'shqinligi (dinamizmi);
- Huquqturlikishilargatengmiqyosdabo'lishi;
- Huquqningdavlattomonidano'rnatilishi;

Rus

olimiBovilevningfikrigako'rahuquqningasosiybelgilaribo'libquyidagilarhisoblanad
i:

- Huquq –huquqiynormalartizimidir;
- Huquq- ijtimoiymunosabatlarnitartibgasoluvchitizimidir;
- Huquqinsonningtabiiyhuquqvaerkinliklariyg'indisidir;
- Huquqjamiyatvadavlattomonidano'rnatiladi;
- Huquqinsoniyadolatvashaxsiyerkinlikg'oyalarigaasoslanadi;

⁵ J.Yoqubov. E. Hayitboyev. "Huquqshunoslik" T."Yangi asr avlodi"2006.,26-27-b

- Huquqturlihayotiyfaoliyatsohalaridagishaxsning,jamiyatningvadavlatningmanfaatlariniifodalaydi;
- Huquqqarasmiymanbalarda o'zaksinitopganrasmiymuayyanlikxosdir;
- Huququmumiyvamajburiyxaraktergaega;
- Huquqijtimoiymunosabatlardaodamlarningyurish-turishigata'sirqiladigantizimsifatidavlatvajamiyatomonidanta'minlanadi.

Demak, huquqning belgilari ham ijtimoiymunosabatlarni tartibga solishda huquqning rolini tushunishda muhim tushunchalar bo'lib hisoblanadi.

Huquqni tushunishda uning ijtimoiymunosabatlarni tartibga soluvchilik rolini aniqlashda uning mohiyatini tushunish muhim ahamiyatga ega. Demak, huquq tushunchasi, huquqning mohiyati bilan uzviy bog'liqdir.

Mohiyat huquqni anglashda asosiy tushunchadir. Bu o'rindan ayni tushuncha – "mazmun" tushunchasi ham mavjud. D.A. Kerimov mohiyat va mazmun tushunchalarini taqqoslagan holda, mohiyat kategoriyasiga ayoq kiritadi: "Agar mohiyat huquqasli dan ma'kanligini ochib bersa, mazmun huquqning imadani borat ekanligini belgilaydi".

Huquq favqulodda muhim ijtimoiy hodisa sifatida quyidagi umumiy va alohida belgilarga ega:

- 1) Huquq normativ ko'rsatmalardan iborat;
- 2) Huquq adolat va erkinlik g'oyalari ni ifodalaydi;
- 3) Huquq o'zini ko'rsatish predmetiga ega;
- 4) Huquq inson xulq-atvorini tartibga soladi, uning tafakkur va hissiyotiga ta'sir etadi;
- 5) Maxsus ifoda shakli bo'lgan qonunchilik huquq qaxos xususiyatdir.⁶

Biz huquqning mohiyatini tushunishda uning bir qismini yanani, erkinlik tushunchasini izohlaymiz. Erkinlik to'g'risidagi nazariyalar qadimdan dolzarb

⁶ Z.M. Islomov "Davlat va huquq nazariyasi" T., Adolat, 2007, 465-467-b

mavzusifatidao'rganiladi, uning mohiyati turlixilnuqtai --- nazarnikuzatish mumkin. Bir guruh faylasuflar (Spinoza, Golbax, Gegel) mazkurtushunchanizarurattushunchasibilantenglashtiradilar.

Ikkinchi guruh faylasuflaresaerkinliktushunchasinizarurattushunchasigaqarama-qarshiqilibqo'yadilar. Amerikalik faylasuf Gerberd J. Myullersunday deb yozadi: "Oddiyqilibaytganda, inson o'ziningirodasigarahbarlikqilish, burchvao'zigamunosib maqsadtushunchasinibelgilabolishibilano'zixtiyorigako'rabi rorishinibajarishyokiunibajarmaslikimkonigaegabo'lganligi, mustaqil qarorqabulqilolganligi, har qandaysavolgavabuyruqqa "ha" yoki "yo'q" deb javobberaolganligi uchun erkindir.

Erkinlikni "nimanixohlasamo'shaniqilaman "prinsipiasosidatushunishniayrim falsafiy lug'atlarda uchratish mumkin.: "Erkinlik – xohlaganda harakat qilishimkonidir".

Lekin bu ko'proq o'zboshimchalikning ta'rifiga to'g'ri keladi.

Gegel bu haqda shunday deydi: "Erkinlikni xohlagan narsani qilishimkoni deb tushunish uchun fikrlash madaniyatining yo'qligidan dalolat beradi.

Erkinlikni yaxshiroq tushunish uchun unimazmun jihatidan kimgabo'libo'rganish lozim.

Xohlasherkinligi va amalga oshirisherkinligi yo'xudichki vatashqierkinlik mavjud bo'lib tashqierkinlik ichki erkinliksiz mavjud bo'la olmaydi.

Tashqierkinlik kengroq va mazmunliroqdir. U ichki erkinlikning davomiy ayakunidir.

Tashqierkinlik ichki erkinlik uchun shunchalik zarurki, usiz ichki erkinlik bo'lishim mumkin emas.

Ichki erkinlik damda xohlasherkinligi bor xolos. Albatta, xohlasherkinligi uniamalga oshirisherkinligi bilant o'ldirilish kerak.

Boshqacha aytganda, ichki erkinlikdan mantiqan tashqierkinlik talabikelib chiqadi. Xohlasherkinligi uniamalga oshirisherkinligi bilan davom ettirish, ichki erkinlikni tashqi erkinlik bilant o'ldirish kerak.

Lekin, buxohishdankelibchiqadigan oqibatga hukmronlik qilib bo'lmaydivabuyerda biz

erkinlikning chegaralarimu omma sigato'qnashkelamizvabubizni huquq masalasiga oli bkeladi. Inson o'zigategishlibo'lgan erkinlikni amalga oshirish uchun boshqalarning ham erkinligini inobatga olish zarur, ya'ni, individning erkinligi ma'lum darajada chegaralanish kerak. Aynan mana shu yerdasavoltug'iladi:

insonning erkinligini cheklash bilan jamiyatdagi barcha inson manfaatlarining muvozan atiniqanday qilib tartibga solish mumkin? Bu vazifa ni ijtimoiy normalar va ayniqsa, huquq amalga oshiradi.

Huquqning mohiyati individ erkinligini ta'minlashdir.

Individerkinligini ta'minlash ma'suliyati esa huquqqa yuklangandir. Huquq erkinlikning huquqiy erkinlikka aylanishiga sabab bo'ladivakerkinlik huquqiy xarakterga ega bo'lgan daga inahuquqiy ahamiyatga ega bo'ladi.

Qisqacha qilib aytganda huquq mohiyati ni muayyan jamiyatdagi kishilarning r'asidakelishu vnita'minlash , fuqarolar o'soyishtaligini saqlash gako'maklashish , davlat ishlabchiqqaniqtisodiy va ijtimoiy siyosatni amalga oshirish orqali jamiyat taraqqi yotini ta'minlashdan iboratdir.⁷

Huquqning paydobo'lishi va mohiyati.

- Axloq normalari
- Jamoat birlashmalarini normalari
- Milliy urf-odat normalari
- An'analar normalari
- Marosimlar normalari
- Diniy normalar
- Siyosiy normalar
- Huquqiy normalar

⁷ O. Karimova "Huquqshunoslik" T., 2015, 34-b

Yuqorida aytilganidek,
huquq vujudga kelgunga qadarkishilarning o'rtasidagi munosabatlarning urf-odat,
axloq normalari, diniy normalar orqali tartibga solib turgan.
Shunda kelib chiqqan holda huquqning belgilariga o'ziga xos xususiyatlar haqida ham
to'xtalib o'tsak.

Huquq boshqa normalar bilan chambarchas bog'liqligini bilan bir qatorda o'ziga xos xususiyatlariga ega.

Axloq va huquq o'rtasidagi farqlar quyidagilardan amoyun bo'ladi:

- Huquq normalari davlat tomonidan belgilanadigan va ruqsat etilgan bo'ladi, axloq normalari esa, (ezgulik va yovuzlik, adolat va nohaqlik va shukabilar) davlatning yordam isiz hech qanday majburlov choralarisiz shakllanadi;
- Huquq normalari huquqiy manbalarda ---- qonun, qaror, va boshqalarda yozib qo'yiladi.
Demak, huquq normalari yozma shaklda bo'ladi;
- Huquq normalari zarur hollarda davlatning majburlov kuch orqali, axloq normalari sajam o'at chilik fikri orqali amalga oshiriladi;
- Axloq normalari ijtimoiy munosabatlarning kengroq doirasini (do'stlik, burch, vijdon, o'zaro hurmat kabilar) munosabatlarning torroq, konkret munosabatlarni tartibga soladi.

Huquq va axloq o'zaro bog'liq bo'lib, bir-biri ni to'ldirib turadi,
huquq ta'sirchan bo'lishda axloqqa yordam beradi.

Axloq esa huquqiy normalarning negiz bo'lib xizmat qiladi, qonun,
huquqni manitaqiqlasa, axloq ham shuni taqiqlaydi.

1.2. HUQUQNING TARIXIY ILDIZLARI.

Huquqning tarixigato'xtalibo'tishdan avval insoniyat hayotida ilk davlat birlashmalarini qachon va qayerda yuzagakelgan? Degansavolga javob beraylik. Undanso'ng huquqgato'xtalibo'tamiz, chunki yuqorida aytibo'tildidavlatvahuquqbirvaqtdayuzagakelganligi, ular birlaribilanchambarchas bog'liqligi, haqidama'lumotlaraytibotildi.

Hozirdavlatningvujudgakelishiniko'ribo'taylik:

Demak, inson ---jamiyatasoschisi. Odamlarqadimdan, ibtidoiyjamoatuzumidan bashlaboqo'zxulqiyurish-turishtartibinishakllantirib brogan. Jamiyatdastlabijtimoiyhokimiyat, ya'nihammaodamlarninghokimiyatitomonidan boshqarilgan.

Odamlar turliqabilalargabirlashib, o'shaqabialdayuzagakelgan muhim masalarni birgalikdahalqilgan.

Bu demokratiya, ya'nixalq hokimiyatining ilk soda ko'rinishiedi. Asta-sekinlik bilan ishlab chiqarishningo'sishi, taraqqiyot natijasida jamiyatdasiyosiy munosabatlar paydobo'ldi.

Endilikda ibtidoiy demokratiya o'rniga alohida odamlar hokimiyati paydobo'ldi.

Jaamiyat boylar vakambag'allar, keyin roqesaboshqaruvchilar va boshqariluvchilarga bo' o'lindi.

Shundayqilib, boshqaruvchilarning siyosiy hokimiyati sifatida davlat paydobo'ldi.

Bunga qadar insoniyat juda uzoq tarixiy davrni bosib o'tdi.

Davlat yuzagakelgacha sodamlar hayoti butunlayo'zgarib ketdi.

Davlat jamiyati rivojining muayyan bosqichida yuzagakelgan bo'lib, u o'zining shakllanishi va rivojlanishida uzoq va murakkab yo'lni bosib o'tgan.

Daslabki bosqichda davlat boshqaruvi, eng avvalo, majburlash usuliga asoslangan.

Lekin asta-sekin umumiy manfaatlaratrofida birikkan odamlar ittifoqi shu manfaatlarga erishish uchun, birgalikda faoliyat ko'rsatish uchun muayyan qoida talablarga ehtiyoj sezaboshladi. Mana shu ehtiyoj sababli shu ittifoqning barcha'zolari uchun majburiy bo'lgan huquq-tartibot qoidalarini yuzagakeldi. Bu esayagona

hududabirikkanodamlarustidanadolatlitardahukmronlikqilishimkoniyatiniyaratdi

Davlatvahuquqningbirvaqtdayuzagakelganliginiquyidagidavlatningbelgilariorqali ham bilibolishimizmumkin:

- Davlatpaydobo'lganjamiaytdafuqarolarma'lumhududgabirlashadilar
- Davlato'zfaoliyatiniamalgaoshirishuchunmurakkabtizimdashkiltopganboshqaruvapparatingabobo'lishivaanashuboshqaruvtizimiyordamidao'ziningbarchafuqarolariuchunmajburiybo'lgandavlathokimiyatiniamalgaoshiradi.
- Davlathokimiyatinito'laqonliamalgaoshirishiuchunqonunlarvaturlinor maativhujjatlarqabulqiladi. Ya'nidavlatmavjudbo'lganjodahuquq ham mavjudbo'ladi.
- O'zfaoliyatiniyuritishgakerakbo'ladiganzaruriyxarajatlarniniqoplas huchunmoliyaviymanbalargaegabo'ladi.
Soliqlarvaboshqato'lovlarjoriyqiladivaularniyig'adi.
Ya'nio'zbudjetigaegabo'ladi.
- Davlato'zfaoliyatinito'laqonlitarzdaamalgaoshirishiuchuno'zsuverenitetigaegabo'lishilozim.

Demak, davlato'zigaxosbelgilargaegadir. Agar ularningbirontasimavjudbo'lmasa, biz bundaytashkilotnidavlatdeyaolmaymiz.⁸

Ana endi ilk davlatvahuquqqayerdavaqachonvujudgakelgan ?
ushbusavolgapajavobbersakmaqsdgamuvofiqbo'ladi.

⁸H.Odilqoriyev " Davlat va huquq nazariyasi " T. 2010, 36-37-b

Shundayqilib, qadimgiMisrda ilk davlat Nil daryosini jilovlash vayanigiyerlarnio'zlashtirish, kanalvasuvinshootlarniqurish boshqarish, dehqonchilik vachorvachilikishiniyo'lgaqo'yish, urug' qabilalararoishlarnitartibgasolish, jamoani, mamlakatni qo'shniqabilalarhujumidanhimoya qilish zaruriyatini atijasida asta –sekinlik bilan vujudgakelgan.

Dunyodabirinchi bo'lib sinfiy jamiyat vadavlat Misrdatashkiltopgan.

M'lumotlarga qaraganda, miloddan avvalgi IV mingyillik boshlarida Misrda 42 ta kichik davlatlar bo'lgan.

Umumiy manfaatlar uyg'unligi Misr miqyosida umumlashtirish zarurati mayd davlatlarning birlashishiga yordam bergan. Tabiiyki,

bubirlashish boshchilik qilishga qaratilgan urushlar jarayonida yuzagakelgan.

Dastlab katta davlat janubda Yuqori Misr va shimolda esa Quyi Misr tashkiltopgan. Har birining o'z podshosi bo'lgan. Miloddan avvalgi taxminan 3000-yilda Yuqori Misr podshosi Menes Quyi Misrni o'ziga bo'ysundirdi.

Qadimgi Misr huquqining asosiy belgilari.

Barcha qadimgi davlatlardagikabi Qadimgi Misrda ham huquqning dastlabki manbai odat bo'lgan.

Davlat tashkiltopish bilan yozma qonunchilik paydobo'lgan va rivojlangan.

Qadimgi grek yozuvchisi Diadorva Gerodotning xabar berishicha, ilk qonun birinchi podsho Menes tomonidan, ikkinchi qonun esa Sazixistomonidan qabulqilingan. Miloddan avvalgi XIII asrga kelib yozma qonunchilik ancha taraqqiy etgan. Ayniqsa Ramzes II podshohligida vrida jamiyat vadavlatni mustahkamlashga qaratilgan ko'plab qonunlar chiqarilgan.

Miloddanavvalgi VIII asrda Bokxorisning 8 ta kitobidan iborat kattakodeksi paydobo'lgan.

Ular qarzdorni qarzu chuqulga aylantirishni taqiqlash, yerni sotish va qarovga qo'yish shartnomalarini tuzishni belgilagan.

Natijada huquqni qo'llash kohlari dantashqarifu qarolartomonidan ham amalga oshirilgan.

Miloddanavvalgi VI asrda podsho Amasis mahalliy hokimiyat faoliyatini tartibga soluvchi qonunlarni chiqargan.

Huquqmanbalarisirasiga odathuquqi, qonunlarni, oily mansabdor shaxslarning farmoyishlari, vaboshqa qarorlarni kiritish mumkin.

Qadimgi Misr huquqidamulkhuquqi, majburiyathuquqi, oilahuquqi, merosvajinoyat huquqini sibatana jralibchiqqansohalarsifatidan amoyon bo'ladi. Shu bilan birga, sud jarayoni ham alohida o'rganishga molik.

Mulk huquqi predmeti sifatida yervamehnat qurollari, harakatdagi ashyolar hisoblanadi. Butun yerlar rasman podsho mulki hisoblansa-da, yerga egalikning bir qancha huquqiy shakllari mavjud bo'lgan.

Podsho tomonidan hadda, mukofot, yoki majburiyatasosidaberilish natijasidaxususiy yerlar shakllangan. So'ngidavrlarga kelib ibodatxonayerlarimustaqil boshqarilgan.

Ibodatchonayerlarida foiz hisobiga ishlovchidehqonlaryerlaridandavlat xazinasigarentasolig'i olingan.

Soliqni to'layolmagandehqonlardastlabkidavrlardayerdan haydab yuborilgan.

Miloddanavvalgi XIV asrga kelib buholattaqiqlanib, turli tan jazolar (qanchibilansavalash)berilishinnazardatutilgan.

Majburiyatlarasosanshartnomalardan kelibchiqqan.

Shartnomlardastlab kohlari vamansabdor shaxslaroldida og'zaki qasamichishorqalituzilgan.

Miloddanavvalgi VIII asrda Bokxoris davrida shartnomalardini tartibdan xolos etilgan.

Shartnomalarning haqiqiy ligi uchtagacha dalolatnoma,
ya'ni bitim tuzish orqali mustahkamlangan. Ularning obyektier, urug'
vabosh qavositalar bo'lgan.

Shartnomalarning keng tarqalgan turlari oldi-sotdi, qarz,
mulkini jaragaberish, oddiy shirkat shartnomalari, yuk
tashish va omonat saqlash shartnomalari hisoblanadi.
Ma'lumot o'rnida aytish lozimki,
qadimgi Misrda asosiy o'lchov qiymati, ayriboshlash vositasida tab don,
so'ngra oltin va keyinchalik Osiyo kumushi hisoblangan.

Oilada ko'pgina material xat qoldiqlari saqlanib qolgan. Masalan, aka-singil, opa-
ukalar o'rtasida nikoh keng tarqalgan.

Onaning otasiga va kasikatta hurmatga egabo'lgan.

Ayollar juda yuqori mavqega egabo'lgan.

Keyinchalik oilada aerning huquqlari mustahkamlanib, xotin u
bilan teng huquqli hisoblanmay qo'yilgan. Ko'p xotinlik karuxsat berilgan.⁹

Nikoh shartnoma asosida tuzilgan.

Nikoh va ajralish bilan bog'liq xarajatlarning hisobidan qoplanagan.

Eroilasining butun mulkini xotining o'tkazish to'g'risida gishartnomavazir tomonida
ntasdiqlanish shart bo'lgan. Ajralish xotinning xohishi bilan bo'lsa, u
erdan ma'lum miqdordamablag' olgan.

Farzandlarotamulkigameroshuquqiga egabo'lib,

ular o'rtasida teng taqsimlangan. Agar er-

xotin ajralishsa, urning mulki farzandlar o'rtasida taqsimlanishi uchun katta o'g'ligo

'tgan. Katta o'g'ili timtiyozga egabo'lgan. Misr huquqida vasiyat ham

amalgilgan. Meros vasiyatasosida alohida shaxslarga ham

qoldirilishi mumkin bo'lgan.

Vasiyatasosidameros xo'rlar zimmasiga qurbonliklar qilish yuklatilishi mumkin bo'l
gan.

⁹ H. Odilqoriyev., N. Azizov, X. Madrimov "Davlat va huquq tarixi" T. 2012. 38-39-b

Misrhuquqidajinoyat deb tan olinadiganxatti-harakatlarninganchakengdoirasima'lum. Ularniijtimoiytuzumga, davlatga,diniyqoiadalarnibuzishgavashaxsgaqarshijinoyatlargaajratishmumkin. Ijtimoiytuzum, davalt, din vashaxshayotigaqarshijinoyatlargaengog'irjazolartayinlangan.

Davlatgaqarshijinoyatlargaaybdorbutunoilasibilanjavobgarbo'lgan. Bu jinoyatlarquyidagilarhisoblangan: davlatgaxiyonatqilish, qo'zg'olonko'tarish, fitnauyushtirish. Diniyqoidalargaqarshijinoyatalarafsungarlik, qo'shiqyaratish, muqaddashisoblanganhayvonlarnio'ldirishkabilarbo'lgan.

Jazolartizimijudaog'irligibilanajralibturadi.

Jazoningasosiymaqسادiqo'rqitishbo'lgan. Ta'kidlashkerakki, davlattashkiltopishibilanqonlio'cholishodati, xunolishlarbekorbo'lgan.

Jazolartizimidao'limva tan jazosiengko'ptarqalgan. Shuningdek, qamchibilanurish, surgunqilish, majburiyishlargajalbqilish, turmadasaqlash, jarimavaobro'sizlantirishjazoalari ham qo'llanilgan. Odatda, jinoyatnisodiretishdagiasosiy tana a'zosikesibtashlangan. Masalan, davlatsirinioshkoretganningtilikesilgan.

Mansabdorshaxslarnio'zini-o'zio'ldirishgaruxsatbergan.

Ibodatxonamulkio'g'irlansa tan jazosibilanbirgazararni 100 baravarigachaqoplashshartbo'lgan. Shuningdek,aybdorqulga, erkinkishilarqaramishchigaaylantirilishimumkinbo'lgan.

Quyidagiayrimjinoyatturlarivaularganisbatanqo'llanilganjazolarhaqidamisolkelti ribo'tamiz. Qabrnibuzibo'g'irliksodiretsa,

aybdorningquloqlarivaburnikesilganhamdaqoziqqao'tqizilgan.

Erigaxiyonatetishog'irjinoyathisoblanib, xiyonatkorxotinningburnikesilib, sherigigakastratsiyajazosiberilgan.

Jinoyatvafuqarolikishlaribo'yichasudishlariniyuritishbirxilbo'lgan.

Ishlarjabrlanuvchiningo'zigaberilganbo'lib,

jazoturivamiqdoriniko'rsatibbergan.Ko'rsatmalarqasamichishyo'libilanmustahkamlangan. Sudyakimningfoydasigaishnihalqilsa, indamayturibhaqiqattimsoli ---xudoMaatningtasviriniuninglabigatekkizgan.

QadimgiBobildavlativahuquqi. Ilk davlatbirlashmalaridanbirihisoblanadi. Mesopotamiyaningjanubiyqismi (ikkidaryooraliq'ida)da ya'ni, DajlavaFrotdaryolarioraliq'ida ham dastlabkitaraqqiyo tekinmaydonlario'zlashtirishvasuvdansamaralaidalydalanishyo'lidaro'ybergan.

QadimgiBobil¹⁰Ikkidaryooraliq'idachuqurizqoldirgan.Bobilpodsholiginingijtimoiy,iqtisodiyvasiyosiyravnaqtopganvaqtipodshoXammurapidavriga (miloddanavvalgi 1792-1750-y) to'g'rikeladi.

Xammurapiqonunlartuzuvchipodshosifatida nom qoldirgan. buniyaqqolko'rishimizmumkinXammurapiqonunlarini 1901-1902-yillarda fransuzarxeologikekspeditsiyasitomonidanqadimgi Elam poytaxtiSuzashahriniqazishchog'idatopilgan. Bu qonunlarMixxatyozuvidaqora basalt tosh ustunisathigao'yibyozilgan.¹¹

Ushbuqonunlar 282 ta moddadaniboratbo'lib, Shumerva Akkad huquqiningtajribasivako'pginanamunalarinimujassamlashtirgan.

Qonunlarto'plami 3 qismga bo'linadi:1)kirish; 2)asosiyqism; 3)xulosa. Kirishqismidaqonunlarnio'rnatishdanasosiymaqsdmamlakatdaadolato'rnatishdir, deb ko'rsatilgan.

Qonundapodshoo'ziningxalqoldidagixizmatlarinikeltiradi. Bu qonunlarnikelgusidabajaradiganpodsholarnihurmatlash, ularnibajarmaganyokibekorqilmoqchibo'lganpodsholarnilatanlashlozimligito'g'risidagapiriladi.

¹⁰ Izoh: Akkadcha <babilon> --Bobili – Xudo darvozasi. Podsholigi 300 yil (miloddan avvalgi 1894-1595-yillar) hukm surib,Ikkidaryo oralig'ida chuqur iz qoldirgan.

¹¹ Izoh: Xammurapi qonunlarining asl nusxasi Parij (Luvr) da saqlanadi.

Qonunning asosiy qismida sud va sud jarayoni (1-5-
moddalar), mulk huquqining buzilishi va unga qo'llaniladigan jazolar (6-120-
moddalar), nikoh, oila va meros huquqi (127-195-
moddalar), jinoyat huquqi (shaxshayot va sog'lig'iga qarshi jinoyatlar uchun javobgarlik, 196-214-
moddalar), mehnat va mehnat qurollari (215-282-
moddalar) hamdabosh qamunosabatlarga o'g'risida gime'yorlar belgilangan.

Kodeksni tuzishda qadimgi odathuquqi, shumer qonunlari va yangi qonunlarasosqilib
olingan. Xammurapi qonunlariboshqasharq qonun nomalaridan farqqilib,
o'zidani yvanasihatgo'ylikelementlarini saqlamaydi.

Xammurapi qonunlarida yerga egalikning podsho, ibodatxona,
jamoava xususiy yeregali gikabishakllaribo'lgan.
Amaldorlar va harbiylarga berilgan mulk- ilk mulk deb atalgan. Keyingi davrlarda
ham jamoamulkchiligi saqlanib qolgan.

Qonunlarda shartnomalardan vazararyetkazishdankelibchiqadigan majburiyatlarbi
r-biridan ajratib qo'yilgan. Bu davrdashartnomahuquqikengrivojlangan.
Shartnomalarning oldi-sotdi, ijara, ayirboshlash, qarz, yuk tashish, topshiriq,
shirkat (ko'pchilik),
hadyavaboshqaturlariko'pginame'yorlarbilantartibgasolingan.

Nikoh yozmatuziladigan shartnomalarasosidarasmiylashtirilgan. Agar
kishixotinolsavayoz mashartnomatuzmasa, buayolungaxotinemas,(128-modda).
Shartnomaervaxotinningoilasio'rtasida ham tuzilgan.
Qullarva erkinkishilaroilaqurishimumkinbo'lib,
tug'ilgan bolalarerkinhisoblangan.

Nikohshartnomasituzilishidan oldinkuyovbo'lajakqaynonasigaqalinpuli---
"tirxatum", kelinningoilaa'zolarigato'ysovg'alari ---" biblum " ,
berishilozimbo'lgan. Bir nikohlikamalqilganbo'lib,
erasoslitarzda kkinchikohgakirishimumkinedi. Farzandota-onasiniso'ksatili,
ursabarmoqlarikesilgan.

Merosgadastlabki vaqtlarda eng avvalo o'g'illar, o'g'illar bo'lmasa qizlar, keyinchalik qizlar ham o'g'illar bilan teng meros huquqiga ega bo'lganlar. Agar o'g'il va fotetgan bo'lsa, nevaralar meros xo'rlar bo'lgan. Farzandlar va nevaralar bo'lmasa aka-ukalar, ular ham bo'lmasa makillar meros xo'rsifatida maydonga chiqqanlar.

Meros bolalari o'rtasida teng taqsimlangan. Asraboilingan farzand ham teng ulush olgan.

Xammurapiqonunlarining umumiy mazmuniga qarab to'rt taturdagi: shaxsqa qarshi, mulkqa qarshi, oilaga qarshi va sudga qarshi jinoyatlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Qasddan o'ldirish uchun o'lim jazosi nazarda tutilgan (erini o'ldirgan ayol qozoqqao' t qizilgan, 153-modda). Ehtiyotsizlik oqibatida o'limi gasabab bo'lish uchun o'lim jazosi belgilangan. Masalan, uy imorat buzilib uyegasining o'g'li o'lsa, quruvchining o'g'li ham o'ldirilgan. (230-modda).

Shaxs sog'lig'iga qarshi jinoyatlarga ijtimoiy ahvoli jabrlanuvchi bilan bir xil bo'lgan ayblanuvchilar ham jazolangan. Agar ayblanuvchi yuqorimavqega ega bo'lsa, jarimato'lagan.

Mulkqa qarshi qaratilgan jinoyatlarga juda og'ir jazolar nazarda tutilgan.

Saroy va ibodatxonamulkinio'g'irlaganlik uchun ayrim hollarda o'lim jazosi, boshqa hollarda 30 baravari miqdorida jarimanazarda tutilgan. Agar aybdor unito'layolmasa, o'lim gah kumetilgan.

Yong'in paytida o'g'rilik qilgan jinoyatchi o'tgata shlangan.

Oilaga qarshi jinoyatlarga xotinning ergaxiyonat qilishi, yaqin qarindoshlar bilan jinsiy aloqada bo'lishi va bevaxotinning sudruxsatisizikkin chinikohgakirishikabilarkirgan. Bunday jinoyatlarga suvgatashlash, yoqib yuborish, haydab yuborish jazolaritayinlangan.

Xammurapiqonunlarigamuvofiq, sudyailgarigiqarorini o'zgartirsa, lavozimidanchetlashtirilgan vada'voning 12 baravari miqdorida jarimato'lagan.

Tayyorlanilayotgan jinoyat haqidaxabr bermaslik,
yolg'onguvohlik berish vatuhmat qilish uchun jinoy jazolar belgilangan.

Qadimgi Hindiston davlati. Ta'kidlash kerakki, Qadimgi Hindistonda ilk davlat birlashmalarini miloddan avvalgi I mingyillikda soda qabilaviy davlatlar shaklida tashkil topgan. Taxminan miloddan avvalgi IX-VIII asrlarda ancha yirik davlatlar tashkil topgan.

Qadimgi Hindiston davlati huquqirivojlanishining o'zigaxos xususiyatlari avvaloh huquqmanbalarida o'z aksini topgan.

Qadimgi Hindiston huquqmanbalarining sifatidavdalarni, dxarashastralar, artxashastralarni, Manu qonunlarini vapo dshoediktlarini ko'rsatish kerak.

Manu qonunlari¹² qadimgi hind qonunchiligida alohida o'rintutadi. Manu qonunlarini tuzilishiga ko'ra 12 ta bob, 2685 ta moddadan iborat. Unda gime'yorlar 2 misrali she'riy shaklida yozilgan. U mazmuniga ko'ra diniy, axloqiy va huquqiy me'yorlari yig'indisidan iborat. Huquqiy me'yorlari ko'proq IV, VII, VIII va X boblarida belgilangan.

Huquqmanbalarining ichida odathuquq ham muhimo'rintutgan.

Qadimgi Hindiston huquq tizimini vana institutlarini o'rganish borasida Manu qonunlariga murojaat etish lozim bo'ladi. Mazkur huquqda mulk, mulkka egalik qilish shakllari, mulkiy huquqning tugash hollarini belgilab qo'yilgan. Mulkning asosiy turi yerbo'lib, harakatdagi mulklar ham himoya qilingan. Mulkka egalik qilishda ayollar, bolalar hamda qullarning huquqini cheklab qo'yilgan.

Fuqarolik huquqining majburiyatlariga oid munosabatlari Manu qonunlarida ancha batafsil ishlab chiqilgan. Qonunlarda asos shartnomalardan kelib chiqadigan majburiyatlar haqidagi qayd etiladi. Shartnomalarning qarzi, oldi-sotdi, saqlab turish, ijaravabosh qaturlari mavjud bo'lgan.

¹² Izoh: Bu qonunlarning paydo bo'lish vaqti hali to'liq aniqlanmagan. Ko'pgina olimlar ularni miloddan avvalgi II asr va milodning II asri oralig'ida paydo bo'lganligini ko'rsatadi. Huquqshunos olim H. Muhamedov ushbu fikr haqiqatga yaqinligini ta'kidlaydi.

Shartnomalaruchun umumiy tamoyillar o'rinatilgan.

Shuningdek shartnomalari yozmashaklida tuzilib, unda tuzilgan vaqt va joyi, tomonlarning turar joyi, urug' vakastaga mansubligi aniqlik ko'rsatilib shilozim bo'lgan.

Aksholdaha qiy hisoblanmagan.

Ularning bajarilishi tomonlar va davlat tomonidan tartibga solingan.

Qonunlar dastur shartnomalarning amli qilish muddati va bajarilish vositalari ko'rsatilgan.

Oldi-sotd shartnomalari tuzishdagi vohlar talab qilingan. Ayollarning, oilaning moddiy qarama'zolarining huquqiylay oqaticheklab qo'yilgan.

Nikoh va oila munosabatlari. Manu

qonunlarida gime'yorlar oilaviy munosabatlari ni mustahkamlashga ham qaratilgan.

Ota xotini va farzandlari ustidano'lahuk mronbo'gan.

Nikoh mulkiy bitim hisoblangan.

Uning natijasida xotini sotib olingan va ernaing mulkiga aylangan. Erkaklar 24 yoshdan ayollar 8 yoshdan nikohga kirish imumkinligi belgilangan.

Ayollar mustaqil bo'lishga layoqatli emas, deb qaralgan.

Ayollar o'zerlarini yomon bo'lsa ham xudo deb hisoblashi qattiq talab qilingan.

Erbir nechta b xotini olishi va ajrashish imumkin bo'lgan. Ayollarga es abutaqiqlangan.

Meros barcha o'g'illaro'rtasida teng taqsimlangan. Qizlar meros danchetlashtirilgan, aka-ukalar o'zulushlaridano'rtan bir qismini ularga sep-sidirg'asifatida ajratish lozim bo'lgan. Vasiyat bo'yicha me'yorlar belgilangan.

Manu qonunlarida shaxsga qarshi har qanday zo'rlikni qoralangan. Manu qonunlarida mulkiy jinoyatlarga kata o'rin ajratgan.

Unda o'g'rilikka alohida tibor berilgan. Mulkiy ashirincha egallash, oshkorova (talonchilik) zo'rlik yo'libilane gallashtanani qajratilgan.

O'g'rilikni ko'rib bu haqda xabar bermagan shaxs ham javobgarlikka tortilgan.¹³

¹³ H.Odilqoriyev, N. Azizov, X.Madrimov Davlat va huquq tarixi. Toshkent --- 2012. B-52-53.

Qonunlargabinoanjazolarningxilma –xilturlariqo'llanilgan.
Ulargaoddiyvamurakkabturdagio'limjazosi, barmoqlarni, ayoqlarni,
jinsiyvatanadagiboshqaa'zolarrikesishkabi tan jazositurlariqo'llanilgan.
Ulardatashqarijarima, haydabyuborish, qamoqkabijazolarbelgilangan.
Suddaashyoviydalillarga ham e'tiborberilgan.
Adolatlipodshoo'g'rilangannarsanitopmayturibo'g'riniqatletmasligi Manu
qonunlarining IX bobi 270-moddasida ta'kidlangan.

QadimgiXitoyMarkaziyvasharqiyOsiyodagiengqadimgidavlatlardanbiridir.
Arxeologikqazilmalarningtasdiqlashicha,
Xitoyningko'pjoylaridaneolitdavrigamansubmanzilgohlarbo'lganligianiqlangan.
QadimgiXitoydayozmaqonunlarningpaydobo'lishiodathuquqlariningtugatilishig
aolibkelmagan.
Davlatrivojlanishiningbarchabosqichlaridaodathuquqimuhimo'rintutibijtimoiym
unosabatlarningko'pqismini, jumladanyermunosabatlarinitartibga slogan.

QadimgiXitoydahuquqiytizimikonfutsiylikvalegizmfalsafiyta'limotlarita'siridas
hakllanadi. Undakonfutsiylikningaxloqiy-siyosiy,
diniyaqidalarnivalegizmningsiyosiy-
huquqiykonsepsiyasihalqiluvchiomilbo'lgan.

QadimgiXitoyhuquqidastlabkidavrdaodob-
axloqme'yorlarvadiniyqoidalardanajratilmagan.
QadimgiXitoyninghuquqmanbalarisifatida ilk yozmaqonunlarmiloddanavvalgi
II mingyillikdayoqpaydobo'lgan.

Nikoh-oilamunosabatlarida kata oilalarmustahkamligibilanajralibturgan.
Oilatepasidaoiladagiyoshiengulug' erkakturgan.
Ungaoilaningbarchaa'zolaribo'ysungan. Nikoh-
oilamunosabatlarikonfutsiylikta'limotiasosigaqurilgan.
Nikohtuzishuchunqatorshartlarbelgilanganbo'lib,
xususiybitimsifatidarasmiylashtirilgan.
Uningbuzilishimoddiyvajinoiyjavobgarliklarnikeltiribchiqargan.

Nikohyoshierkaklaruchun 16-30, ayollaruchun 14-20 yoshqilibbelgilangan.
Xotinto'g'masaikkinchidarajalixotinolishmumkinbo'lgan.
Jinoyatsodiretganshaxslarbilannikohgakirishtaqiqlangan.

Meroshuquqidaavvalofarzandlar, nabiralar,
ularbo'lmasaboshqaqarindoshlarqonuniymerosxo'rlarsifatidachiqqanlar. Oilada
kata o'g'ilmerosolishda kata imtiyozgaegabo'lgan. Ota
o'lganidanso'ngoilamulkiungao'tganva u oilaboshlig'igaaylanib,
boshqaoilaa'zolariustidanhukmronlikqilaboshlagan.

JinoyathuquqiningrivojlanishiQadimgiXitoydahuquqningrivojlanishinibelgilabk
elgan. Huquqbuzarshaxsga "pastkashinson" sifatidaqaralib,
dunyonibuzibyubordi deb, hisoblangan.

Jazochoralarinibelgilashdajinoiyharakatningog'irligigaemas,
balkijinoiyjinoiyirodaga, ya'nijinoiyatchiningma'naviyholatihisobgaolingan.

Ma'lumotlargaqaragandamiloddanavvalgi I mingyillik Mu kodeksida3000 ta
jinoyatturimavjudbo'lgan. Bularorasidadavlatga, dinga, shaxsga,
mulkkavaharbiytuzumgaqarshijinoiyatlarnialohidaog'irjinoyattarzidak'o'rsatishm
umkin. Jinoyathaqidaxabarbermaslik ham jinoyathisoblangan.

Jinoyatqonunlarijazolarningjudaqattiqiligibilanxarakterlanadi.

Undaasosiymaqsdqo'rqitishbo'lgan. Jazolarturlariningxilma-
xilko'rinishlaribo'lgan. Ularbir-biridanjudakamfarqqilgan.

Jazoturinialmashtirishvaqo'shimchajazotayinlashamalqilgan.

Jazoyoshdanqat'Inazarbirxilqo'llanilgan. Sud

vasudjarayonixususidaaytishmumkinki,
sudhokimiyatima'muriyhokimiyatdanajratilmagan.

Oliysudhokimiyatiimperotorgategishlibo'lgan. Sud funksiyalariadliyaboshlig'I,
harbiyboshliqlar, viloyatboshqaruvchilari—
prefektlartomonidanamalgaoshirilgan.

Adliya boshlig' Isudvauning qarorlarining adolatliligini auzoratetgan. Davlat sudibil anbirqatordao ilaboshlig' iningsudhokimiyati ham mavjud bo'lgan. Qadimgi vaqtlardana oqtergovishlarimavjud bo'lib, qamoq ehtiyot chorasi qo'llanilgan. Tergov natijalar ihaqidaxulosa, ayblovdalolat nomasi tuzilgan. Hukm 3 oy ichida qaytako'rilishim umkin bo'lgan.

Aybsizlik prezumpsiyasi tamoyili harakatdabo'lgan.

Qadimgi Yunoniston va Rim huquqi. Ma'lumki, insoniyatsivilizatsiyasitarixivaungaxosdavlatvahuquqtarixi Qadimgi sharqdan bos hlanadi.

Undan kelibchiqqansivilizatsiyaning yangivayuqoridarajasi O'rtayerdengizida Yevropaning Janubidatashkiltopgan antic jamiyatning rivojlanish bilan bog'liq.

Tarix fanida " Antik dunyo " ¹⁴ iborasi, odatda, Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rim , shuningdek, ellinistik davlatlar tarixi nisbatan ishlatiladi.

Afinava Sparta da huquqning asosiy belgilari.

Afinava Sparta ning huquqtizimio'xshash bo'lib, ularda huquqning qadimgi manbai odathisoblangan. Ayniqsa, Sparta dayozilmagan odathuquqimuhimo'rintutgan.

Sparta dayozma qonunchilikning shakllanishi ilotlar va spartaliklarning huquqiy holat inimustahkamlash bilan bog'liq holda shakllandi. Bu afsonaviy qonun ijodkori Likurg nom i bilan bog'liq. Uning qonunchiligi "Retra " deb atalgan hujjatlar da keltirilgan.

O'shadavrning tarixchisi Ksenofont ma'lumotlariga qaraganda, Likurg spartaliklarning savd bilan shug'ullanishini taqiqlash qonun qonunlar chi qar gan.

Afinada miloddan avvalgi 611-yilda arxont Drakont davrida birinchi yozma qonunchilik tarkib topgan. Ular bizgacha yetib kelmagan, u

¹⁴ Izoh: Antik so'zi lotincha "antiquitas" – qadimgi, eski so'zidan olingan.

o'ziningqattiqjazotizimibilan mashhur bo'lgan. Miloddanavvalgi VI asrda Solon davrida ham ko'plab qonunlar qabul qilgan. U o'z qonunlarini 16 yog' ochtaxtagayozib qo'ydirgan.

Spartada uzoq vaqtlarga chajamo ayeregaligis saqlangan. Miloddanavvalgi IV asrning birinchi yarmida uyvayer bilan bog'liq hadya, vasiyatga oid shaxsiy mulk huquqlari joriy etilgan. Afinada esaxususiy mulkchilik rivojlangan.

Nikoh va oila munosabatlari. Afinada nikoh g'akirish majburiy, ajralish erkaklar uchun erkin bo'lgan. Bir nikohlik oila amaldabo'lgan.

Afinada nikoh tuzishning ikki shakli ajratilgan:

kuyovning kelinotasiyoki homiysibilantuzadigan oddiy shartnomasi va mansabdors haxslari yoki sudoldidan nikoh tuzish.

Ikkinchi turimerosxo'rlari yoki oilib saqlangan farzandlarga nisbatan amal qilgan. Ota oilada juda hokimiyatga ega bo'lgan. Bolalar ota-onasini hurmat qilish, ularni qarigandaboqishga majbur bo'lgan.

Spartada ayollar jamiyat va oilada kata mavqega ega bo'lishgan. Nikoh asosan juft (monogomiya) shaklida bo'lgan. Lekin, guruhiy oila qoldiqlari ham saqlangan. Masalan, aka-ukalar bittaxotiga ega bo'lishgan.

Afinada meros qonuniy vasiyat bo'yicha qoldirilishi mumkin bo'lgan.

O'g'illar bo'lsa qizlar merosxo'r bo'la olishmagan.

Meros o'g'illaro'rtasida teng taqsimlangan.

Agar

merosxo'r bo'lmasa avvalotatomondan qarindoshlar, so'ngra onatomon qarindoshlar meros gataklif etilgan.

Solon

davridan boshlab vasiyat bo'yicha meros paydobo'lgan.

Buning uchun o'g'libo'lmagan vasiyat qoldiruvchisi o'g'lombo'lishi va mustaqil halqi lishish shart bo'lgan.¹⁵

¹⁵ Saidov A., Tadjixonov U., Odilqoriyev X. Davlat va huquq asoslari -----T; "Sharq". 2002.

Afinahuquqidajinoyatvajazoibtidoiyjamoatuzumingko'pginaqoldiqlarinisaqlab qolgan. Jinoyatfaqatjabrlanuvchiniqiziqtirgan.

Ayblovjabrlanuvchitomonidanqo'zg'atilganvaqo'llangan.

Aybdorjarimato'laganyokijazolangan. Jinoyatlarxususiyda'votartibidako'rilgan.

Jinoyathuquqidafaqatdavlatgaqarshi,dinga qarshi, oilaga qarshi, shaxsgavamulikka qarshij jinoyatlarturlari uchun javobgarliklar o'rnatilgan.

Jazolarning o'lim, mol-muloknimusodara etib mamlakatdan haydash, tan jazolari, sharmanda qilish, siyosiy huquqlardan mahrum qilish va boshqa turlari amal qilgan.

Jinoyat jamoat joyida sodir etilsa aybdoraniq jazolangan, kechasi sodir etilsa o'ldirilgan.

Ehtiyot chorasi sifatida ozodlikdan mahrum etish chorasiga o'lanilgan. Spartada ham shuturdagi jinoyatlar vajazolartizim mavjud bo'lgan.

Afinada sudisha faqat to'lahuquqlif uqarolartashab busibilan boshlangan.

Ba'ziki shilarmaxsus xabar beruvchilar --

sikofontlar vazifasi o'taganlar va ayblovniqo'llaganlar. Alohida sud organlari-- maxsus mansabdor shaxslar faoliyat ko'rsatgan. Sud

jarayoni muayyan tartibga bo'ysungan. Sud

majlisi sudyalarning yashirin ovozi berish yo'li orqali chiqarilgan qarorlar bilan tugagan.

Rim huquqi. Rim huquqi, avvalo, juda xilmaxil hayotiymunosabatlarni va vaziyatlarni keng darajada keng qamrab olganligi bilan ajralib turadi.

Unda ayniqsaxususiy mulk bilan bog'liq masalalar puxtalik bilan ishlab chiqilgan.

Rim huquqining tarixini quyidagidevrlarga bo'linish maqsadiga muvofiqdir:

Eng qadimgi davr (mil. Avv. VI asr – III asrning o'rtasi). Bu davrdapoli shadiniy xarakterdagi huquq amal qilgan. Rimning tub fuqarolari huquqini paydobo'lgan. Odathuquqining manbaibo'lgan. Miloddan avvalgi 451-450- yillarda huquq manbaisi sifatida XII jadval qonunlari vujudga kelgan.

Klassik davr (mil.avv. III asro'rtasi – milodning III asroxiri). Mazkur davrda rim huquqimukammaldunyoviyyuridiktizimgaaylanadi.

Postklassik, yangi klassik davri (IV-VI asrlar). Bu vaqtda rim huquqiguldorlik jamiyati va davlatining yemirilishi bilan harakatdanto'xtaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, aytish lozimki, Rim huquqining alohida jihatlari, sohalarivainstitutlaribilan bog'liq masalalar eng qadimgi, klassik va posklassik davrlarga ajratilgan holda o'rganildi.

Qaimgi davrda rim huquqiy an'alarining vujudgake kelishi da koinlar juda kata mavqega ega edilar. Rim huquqularining alohida toifasi – pontifiklar tomonidan tuzilgan va sharhlangan.

Ularbutun yuridik faoliyatni nazorat qilgan.

Eng qadimgi davrda Rim huquqi. Miloddan avvalgi III asro'rtalariga qadarkivrit— tub

aholi uchun fuqarolik huquqitan hoh hukmron huquqiy tizim bo'lib kelgan. XII jadval qonunlariga asosan qadimgi rim huquqi patriarxal o'limustahkamlaydi.

Oilada erning xotin va bolalari ustidan to'lavakuchli hokimiyat o'rnatilgan. Nikoh

Yoshi ayollar uchun 12 yosh bo'lgan, erkaklar uchun ko'rik – tekshiruv yo'libilano'rnatilgan.

Turlitoifadagi shaxslarning nikohgake kirishi taqiqlangan.

Nikohturlishakllarda tuzilishi mumkin bo'lgan.

Jumladan,

biryil bir gayash bilan yoki diniy marosimlari yo'libilansoxta sotib olishko'rinishida tuzilgan.

Yosh bolalar va erga chiqmagan ayollar ustidan homiylik,

aqldanozganlar va isrofgarlar ustidan vasiylik o'rnatilishi mumkin bo'lgan.

Meroshuquqida umumiy qoidaga ko'rameroso'lgan kishining bolalari yoki nabiralari yo xudyaqintug'ishgan agnatlariga o'tgan. Vasiyat bo'yicha meros qoldirish ham judaerta shakllangan.

Engqadimgidavrdanboshlabsudtizimivajarayoninitashkiletishningikkitabosqichiam aldabo'lgan. Birinchibosqichdaishmagistratlartomonidanko'rilgan.

Undatomonlarkelishsaishtugagan.Ikkinchibosqichesatomonlaro'rnatilgantartibgari oyaqilsa,

pretortomonidantayinlangansudyayokisudyalarhay'atitomonidanolibborilgan.

Sudlarningqaroriqat'iybo'lganvashikoyatgayo'lqo'yilmagan.

Klassikvapostklassikdavrlarda rim huquqi.

Klassikdavrdaxalqlarhuquqivaxususiyhuquqqabo'linishishlabchiqilgan.

Xalqlarhuquqihokimiyat, bo'ysunishxarakterida, xususiyhuquqrasmantenglikxarakteridabo'lgan.

Mulkiymunosabatlarnitartibgasolish rim xususiyhuquqidamarkaziyo'rinegallaydi.

Klassikdavrdahokimiyatsiznikohningyangishaklikengtarqalaboshlangan.

Ayolko'pginahuquqlarga (qarindoshlaribilanaloqaqilishvah.k.) ,

mulkiymustaqillikkavabolalariganisbatanba'zihuquqlargaegabo'lgan.

Oilaviymunosabatlarkuchsizlangan.

Postklassikdavrdabayollarningmuomalalayoqatierkaklarningmuomalalayoqatibilant englashtirilgan¹⁶.

Oiladakuchliotahokimiyatiningyumshatilishimeroshuquqida ham ba'zio'zgarishlargasababbo'lgan.

Merosxo'rlardoirasikengayib,ularqatorigaxotinningqarindoshlari ham kiritilgan.

Fuqarolikjarayonishakllaridagio'zgarishlarnatijasidafuqarolikishlariendiboshidano xirigachabittamagistrattomonidanko'riladiganbo'lgan.

Fuqarolikishlariniko'rishuchunbojolishtartibijoriyetilgan.

Tomonlarningbayonotlarisudqaydnomalarigayozibborilgan,

buyozmasudishlariniyuritishgaasos slogan.

Magistratchiqargansudqaroriustidanapellatsiyabosqichijoriyetilgan.

Biroqoliyapellatsiyagaberganshaxslarikkinchimarta ham yutqazsa, juda kata jarimato'lgan. Bu davrda rim

¹⁶ H. Muhamedov Xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi T., Adolat. 1999. 1-qism

jinoyathuquqibutunimperiya hududi va aholigatalluqlibo'lgan.

Xususiyluquqbuzarliklar ham jinoiy jazolanadigan bo'lgan. Bu davrda judako'pyang jinoyatlar paydobo'lgan. Jumladan,

davlat asoslariga xavflitajovuz sifatidako'riladigan jinoyatlar.

Doimiy armiyao'sish bilan harbiy jinoyatlar ham o'sgan. Imperiya davrida tan jarohati yetkazish jinoyatlari uchun javobgarlikning ijtimoiy mavqeiga qarab javobgarlik belgilangan. Oila va axloq sohasigatalluqli jinoyatlarda irasi ham kengaygan.

Shuningdek, jazolarning turlari ham birdaniga o'sgan, jazoni qo'llashning yangi usullari amal qilgan. Agar

jazodastlab kivaqtlarda yetkazilgan zararni undirish tamoyili asosiga qurilgan bo'lsa, dominat davrida esa u brogan sari ko'proq qo'rqitish maqsadini ko'zlagan. Bu davrda sudyalarsud tizimi va jarayonining qaytatuuzilishimunosabat bilan kata imkoniyatlarga ega bo'lgan.

Sudda jinoyatishlari yopiq holdako'rib chiqilgan.

Jinoyat jarayonishafqatsiz xarakter kasbetgan. Sudya ham ayblovlar ham sudlov funksiyasini amalga oshirgan.

Ayblanuvchi huquqiy yordam huquqidan mahrum etilgan. Respublika davrida gimavjud kafolatlar ham yo'qotilgan.

I. QADIMGI O'ZBEKISTON HUDUDIDA HUQUQIY MUNOSABATLARNING SHAKLLANISHI.

2.1. EramizgaqadarO'zbekistonhududidahuquq.

UshburejamizO'zbekistonhududidadavlatchilikvahuquqtarixining ilk o'znavbatidamurakkabdavrigabag'ishlanganbo'lib, undaushbuzamindasiyosiy-huquqiyinstitutlarningpaydobo'lishshaar-sharoitlarivasabablari ilk davlattuzilmalariularningsiyosiytuzumi huquqmanbalaritarmoqlarivainstitutlari, O'rtaOsiyoningarablarbosibolinishigaqadarbo'lgantaraqqiyotbosqichlari, ularningo'zigaxosxususiyatlarikabimasalalargaasosiye'tiborqaratiladi.

O'zbekdavlatchiligitarixixususidaso'zborgandafanda u joylashganmuayyan hudud ya'ni "O'rtaOsiyovaMovarounnahr "tushunchalarigamurojaatqilishlozimbo'ladi.

O'zbekistondadavlatvahuquqningrivojlanishio'ziningbirnechamingyilliktarixigaeg a.

Tarixiytaraqqiyotningturlibosqichlaridamamlakatimizhududidako'plabdavlatlarniq amrabolganimperiyalar , tarqoqliktufaylivujudgakelgankichuik-kichikdavlatlarmavjudbo'lgan.¹⁷

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ramiloddanavvalgibirinchimingyillik boshlaridahozirgiMa rkaziyOsiyohududida20 gayaqinqabilalarbo'lib,

¹⁷ H. Odilqoriyev, N. Azizov, X. Madrimov Davlat va huquq tarixi T.—2012 B- 12-13.

ular bir necha qabilalar ittifoqiga birlashgan. Ular orasida bir necha sak qabilalarini birlash tiruvchi massagetlar ittifoqiga birlashgan qabilalar ittifoqida alohida ajralib turgan.

Binobarin, turk xalqlari, jumladan, o'zbek xalqining dillari anashum massagetlarga borib taqaladi.

Hozirgi kun ilmiy fanida Markaziy Osiyoda, shu jumladan O'zbekiston Respublikasi hududida qachon va qanday omillarta' sirida davlat va huquq paydo bo'lgan degan savolga aniq javob yo'q. Bu to'g'risida ba'zi taxminlar bor xalos.

Hozirgi tarix fanida O'zbekiston hududida miloddan avvalgi birinchi ming yillik davlat birlashmalarini bo'lganligi, qo'shimcha mamlakatlar bilan birlashtirilganligi, iqtisodiy, madaniy va savdo aloqalarini o'rnatganligi ma'lum.

Lekin bu davlat birlashmalarining tuzumi, ularning vakolatlari, qonunlari, ularni buzganlik uchun javobgarlik turlari haqida aniq va to'liq ma'lumot yo'q.

Hozirgi kunda "Avesto" dan ushbu savollarga qisman javob topish mumkin. Bu o'rindagi hujjatni qayd qilish kerakki, "Avesto" "avvalgi VII asrdan keyingi davrga ta'alluqli manba'dir.

Miloddan avvalgi XIII asrdan VIII asrgacha bo'lgan davrda Xorazm davlati kuchayib kurtaklarining vujudga kelishi va davlat shakllanishi davri bo'lgan. Miloddan avvalgi VIII asrdan VI asrgacha bo'lgan davrda Xorazm hukmdorlari o'zlarining hududlarini birlashtirish,

tarixda "Katta Xorazm" deb ataluvchi harbiy demokratik tamoyillarga asoslangan konfederatsiya yaratishga muvaffaq bo'lganlar. Bu davlat Eron Ahamoniylari istilosiga faoliyat ko'rsatgan. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, miloddan avvalgi VIII-VII asrlarda O'rta Osiyo hududi Ossuriya davlati tarkibiga kirgan.

Miloddan avvalgi VI asrning o'rtalarida Eron kuchli Ahamoniylar davlati tashkil topadi.

Markaziy Osiyo xalqlarining miloddan avvalgi VI asr o'rtalaridan IV asrning ikkinchi choragacha bo'lgan davrdagi ijtimoiy-

siyosiy hayot va huquqiy tizimi ushbu makondahukmronlik qilgan Ahamoniylar sulolasitomonidan tashkil etilgan davlat va qonunchilik tizimi bilan chambarchas bog'liq.

Ahamoniylar podshohlari Markaziy Osiyo yerlariga uyushtirilgan ketma-ket hujumlarni tufayli bu hudud da o'z hukmronligini o'rnatadi.

Ularning hukmronlik davri ikki asrdan ortiqroq vaqt davom etadi.

Ahamoniylar davlati yagona ma'muriy tizimga, kuchli armiyaga, yagona pul birligiga ega qudratli markazlashgan davlat bo'lib, ma'muriy-hududiy jihatdan bo'lgan to'laydigansatrapliklarga bo'lingan.

Ahamoniylar davlati boshqaruv shakligako'razo'rlikka asoslangan, tuzilishi markazlashgan unitary (oddiy) shaklda edi.

Butun hokimiyat podshoh qo'lida to'plangan bo'lib, u davlatni kuchli markaziy davlat apparati ga tayangan holda boshqarardi.

Davlat apparati da podshohdan keyin ikkinchi o'rinda hazarapatturgan. U barcha davlat organlarini mansabdor shaxslar faoliyatining nazorati hamda markaziyde von boshqaruvini yuritgan.

Satraplar da butun hokimiyat Eron podshohi tomonidan lavozimga tayinlanadigan va vazifa sidan bo'shatiladigan satraplar qo'lida to'plangan.

Satraplik lavozimiga dastlab harbiy bo'lmagan kishilar, keyinchalik harbiylar tayinlanadigan bo'lgan.

Satraplar ma'muriy boshqaruv va sud hokimiyati ga boshchilik qilgan.

Xo'jalik shaxslarini amalga oshirish, soliq va yig'imga nisbatan o'z vaqtida undirish, mansabdor shaxslar faoliyati, satraplik hududidagi yo'llardaxavfsizlikni ta'minlash ustidan nazoratni amalga oshirgan. Satraplar kumush va mis tangalar chiqarish huquqiga ega edilar.

Ahamoniylar davlatining turli mintaqalarida turli huquq tizimi va institutlari amal qilgan.

Doro I hukmronligi davrida yagona

huquqtiziminitashkil qilish maqsadida qonunlar qabul qilinganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Biroq Ahamoniylar davlatining qonunlarini bizgacha yetib kelmagan.¹⁸

Qadimgi davr davlatчилиги va huquq tarixini o'rganishda diniy, tarixiy, huquqiy hujjatlarning ahamiyati beqiyosdir.

Ahamoniylar davlatining turlimintaqalarida huquqtizimining institutlari har xil bo'lgan.

Doro I davrida yagona huquqtizimni tashkil qilish maqsadida qonunlar qabul qilinganligi haqida ma'lumotlar bor. Lekin bu qonunlar bizgacha yetib kelmagan.

Bizgacha yetib kelgan ma'lumotlarga ko'ra, Ahamoniylar davlatidapodshohning fikri, xulosasi, qarorini hal qiluvchi ro'lni o'ynagan. Uning qarori qat'iy bo'lib, o'zgartirilishi mumkin bo'lmagan.

Lekin podshoh davlatni boshqarishda forslarning analarini hurmat qilish, yetti taasil zodalar urug'larining vakillarini maslahatlashib ish ko'rish lozim edi.

Doro I ayrimishlarni shaxsano'zlik bilan qabul qilgan alohida ishlarini ko'rish uchun sudyalarni tayinlagan.

Oddiy jinoyatlar podshoh tomonidan tayinlanadigan sudyalarni tomonidanki o'zgartirilgan. Sudyalik lavozimining meros tariqasida farzandga o'tgan. Podshohga, uning oila a'zolariga qarshi qaratilgan jinoyatlar eng og'ir jinoyatlar hisoblanib, o'lim jazosi bilan jazolanagan.

Boshqa jinoyatlar birinchi martaba sodir etilganda o'lim jazosi qo'llanilmagan, faqat bir nechta jinoyatlar nisodir qilinganligi uchun o'lim jazosi qo'llanilgan.

Markaziy Osiyo xalqlarining Ahamoniylar hukmronligiga qarshi olib borgan kurashi tufayli Miloddan avvalgi IV asrning ikkinchi yarmidan boshlab xorazmliklar, keyinchalik saqqabilalar mustaqillikka erishadi. Miloddan avvalgi IV asrning oxirigichoragidamakedoniyaliklar bilan Ahamoniylar o'rtasidagi kurash¹⁹ni

¹⁸ Qadimgi tarixchilar O'rta Osiyo haqida / Mas'ul muharrir O. Abdullaev. --- Toshkent., --B. 69-71.

¹⁹ Izoh: ikki davlat o'rtasidagi dastlabki to'qnashuv Gellespont qirg'og'ida bo'lib o'tadi.

doniyaliklarg'alabasibilantugaydi.

Natijada o'z mustaqilligini saqlab qolgan Xorazm davlati dantashqaributun O'rta Osiyoh ududida Makedoniyaliklar hukmronligi o'rnatiladi.

Miloddan avvalgi III asro'rtalarigakelib Grek-Baqtriyapodsholigita shkil topgan. Uning tarkibiga Baqtriya, So'g'diyona, Marg'iyona, Parkankirgan.

Grik – Baqtriyadavridagi ijtimoiy-iqtisodiy tuzum haqidamanbalar dabitafsilma'lumotlarsaqlanib qolmagan. Jumladan, jamiyatda quldorlar, erkin jamoatchidehqonlar, qaramkishilarning turlitabaqalari hamda qullar bo'lganligi, shaharlar sonining o'sib borganligi, siyosiy va iqtisodiy markazlarkengayib, hunarmandchilik rivojlanganligi haqidama'lumotlarginamavjud.

Grek-Baqtriyapodsholigining davlat apparati unchalik kata, murakkab va markazlashgan emas edi.

Butun hokimiyat podshoqo'lidato'plangan bo'lib, ko'pchilik hollarda uning o'g'li ham podshoh hisoblangan. Butun mamlakat satrapliklarga bo'lingan. Miloddan avvalgi II asrgakelib Markaziy Osiyoxalqlaritarixidasiyosiy beqarorlik davri boshlandi. Shu tariq grek-baqtriyadavlati barhamtopadi.

Keyinchalik Tohariston va Parkanadavlatlari yuzagakelgan.

Qadimgidavrhuquqmanbalaridan biri "Avesto"dir. Miloddan avvalgi IX asrlarda mazdaparastlik va bu dinning muqaddas kitobi "Avesto" yuzagakeldi.

Tadqiqotlarga ko'ra, "Avesto" taxminan miloddan avvalgi IX asrdan IV asrgacha tuzilgan. Bu nodir kitob shu zaminda yashagan ajdodlarimizning biz avlodlariga qoldirgan ma'naviy, tarixiy merosdir. "Avesto

"kitobi ayni zamonda bu o'lkada buyuk davlat, buyuk ma'naviyat, buyuk madaniyat bo'lganidangu vohlik beruvchi tarixiy hujjatdirki, uni hech kim inkor eta olmaydi. Manbalarda ko'rsatilishicha, Avesto 21 kitob (nasx) dan gatlar (eng qadimgi qismlar), yashtlar, urf-odathamda marosimlar bayoni iborat. Uning matn o'nikkimingoshlangan mol terisiga oltin harflar bilan bitilgan. Bu nusxa

to Iskandar zamonasiga qadar Istahrshahrida saqlangan. Iskandar buyurtnibosibolgach, uni yo'qqilib yuborgan.

Avesto 348 bobdan iborat bo'lgan, unda 345700 so'z bo'lgan. Avestoning Vendidot²⁰ kitobidahuquqiy qoidalar o'z aksini topgan. U qadimiy mug'larning odat va an'analari, rasm-rusumlari, axloq-odob, madaniyat va maorifni, qonunlarini o'z ichiga olgan.

Avesto dajinoyat, oila-nikoh, fuqarolik, harbiy, sudhuquq normalari mavjud. Vandido damednat, yaratuvchilik, saxiylik, ezgulik, poklik, yaxshiniyat va yaxshiso'zulug'lanadi. Uning 13,14- boblarida suvning qadriga yetish, undan unumli foydalanish haqida, har kuni ekinni ikki martasug'orish mumkinligi, har kishi“ bir belkurak ‘

kenglik davachuqurlikda ariqqasig'adigan suvolishgahaqlikanligi, suvni taqsimlash bilan kohinlar shug'ullanishi, suvni ifloslantirmaslik , yerga ishlov berish , bug'doy, giyoh va mevali daraxt ekish to'g'risidagi normalar bor. Bu normalarni buzganlik uchun majburiy mehnatga jalb qilish jazosi belgilangan.

Tozalik karioya qilmagan larning nisbatan qattiq jazosi belgilangan.

O'lgan odamni yo'ki itni yerga ko'mib 6 oygacha qazibolmasa besh yuz qamchin “aspahih-ashatra“, besh yuz qamchi “saravushu-charana “bilan jazolangan. Agar bir yilgacha qazibolmasa, 2000 darra urish bilan jazolangan. Kim o'likni yoqsao'lim jazosi ga hukm qilingan.

Oila-nikoh borasida oilani mustahkamlash va bola tarbiyasi bilan bog'liq masalalarga alohida e'tibor berilgan. E-xotinning bir-biriga xiyonat qilganligi, nikohsiz er-xotinlik munosabatidabo'lganlik uchun tan jazosi belgilangan.

Qadimgi davrlarda mansabdorlik jinoyatlari – mansabni suiste'mol qilish, poraxo'rlik, adolatsiz hukm chiqarish, xudolarga va kohinlarga qarshi, shaxsga qarshi (odamo'dirish, tan jarohati yetkazish, urish, zahar vanashatayyorlash), mulkiy

²⁰ Izoh: “Vidayeva odatem “yoki “vaydaivodata” --- devlarni uzoqlashtiruvchi qonun yoxud devlarga qarshi nizom degan ma'nonlarni anglatadi.

(o'g'irlik, mulklarniyoqibyuborish, chegarabelgilarniyo'qqilish) uchun ham jazaborligihaqidama'limotlar bor.

Jinoyatchilarganisbatano'limjazosi, tan jazosi, mol-mulknimusodaraqilish, puljarimasi, qamoqjazosi qo'llangan. Dalilsifatidasuddaaybdorningo'zaybinibo'ynigaolish, guvohlarningko'rsatmalari, qasamichishkabilartan olingan. Sud jarayonidaolov, qizdirilgantemirni bosish, eritilganqo'rg'oshinniko'krakkaquyishkabiturliqiynoqlarqo'llanilgan.²¹

Shundayqilib, Avestovauninghuquqiyqismibo'lganVandidodjamiyatnipoksaqlash, ezgulikniulug'lash, yomonillatlarnibartarafetish, xalqnifaravonvayaxshiturmushkechirishinita'minlashgaxizmatqilgan.

2.2. Eramizning boshlaridan VII asrgaqadarbo'lgandavrda O'zbekiston hududidahuquq.

Tarixda Kushonpodsholiginomibilano'chmasizqoldirganyirikdavlatningpaydobo'lishi Xitoymanbalaridayuechjilarnomibilanyuririlganmassagetqabilalaribilanbog'liq. Miloddanavvalgi II asro'rtalaridainqirozgayuztutgan Yunon – Baqtriyadavlatiningkuchsizligidanfoydalanganyuechjilarmiloddanavvalgi 140-yilda

²¹ H.Odilqoriyev.,N..Azizov.,X.Madrimov. Davlat va huquq tarixi Toshkent 2012. B ---22-23.

So'g'dyerlariorqaliBaqtriyagahujumqiladilarvaShimoliyBaqtriyaniishg'olqiladilar
. Ularushbuhududabirasrmobaynidayashaganlar.

Yuechjilarbeshtaqabiladaniboratbo'lib,

ularorasidaGuyshuanqabilasio'zmavqeibilanboshqalaridanajralibturgan.

Milodningbirinchiasriboshlaridakushonqabilasimavqeiyanadakuchayib,

boshqaqabilalarustidano'zhukmronliginio'rnatgan.

Shu

vaqtdane'tiboranKushonpodsholigitashkiltopgan.

EramizningbirinchiasribirinchichoragigakelibmavjudpodsholiklarorasidaKushonp
odsholigialohidao'rintutaboshlaydi.

KeyinchalikbupodsholikqariybbutunO'rtaOsiyonio'zichigaolganyirikimperiyagaa
ylandi. UningtarkibigaBaqtriya, So'g'diyona, Marg'iyona,

Hindistonningshimoliyqismikirgan. Shuningdek, So'g'diyonaorqaliFarg'ona,

SharqiyTurkistonham

Kushonlarsaltanatigabo'ysungan.

KushonlarshimoldaShosh, sharqdaSharqiyTurkiston, g'arbdaEron,

janubdaShimoliyHindistongachabo'lganulkanhududnibirlashtirishgaerishganlar.

Kushonpodsholigidasug'ormadehqonchilik, hunarmandchilik, ichkivatashqisavdo,

fan

vamadaniyat,

qo'shnimamlakatlarbilanaloyalarrivojlanganligihaqidako'pginama'lumotlarbizgac

hayetibkelgan.

Afsuski, bizgachabudavlatningboshqarishtizimi, ichkima'muriytuzilishi,

huquqmanbalarihaqidagima'lumotlarto'liqyetibkelmagan.

Ba'zibirmanbalardaKushondavlatidakuchlimarkaziydavlatapparatitashkiletganli

gi,

uningtepasidapodshoturgani,ma'muriy-

hududiyjihattanviloyatlargabo'linganligi,

pulva

din

sohalaridaislohotlaro'tkazilganligihaqidama'lumotlaruchraydi.

Tarixchiolim

Azamat

Ziyoningyozishicha

“Saltanatgaasossolinganidanso'ngmintaqauchunan'anaviysatrapiyalartizimidanke

ngfoydalanaboshlangan.

Satraplaroliyhukmdortomonidanuningishonchiniqozongan,
chamasio'zdoirasinamoyondalariorasidantanlangan. Shu
bilanbirga,satrabliklavozimigaharbiyyurishlardajonbozlikkjo'rsatganlashkarboshil
ar ham lozimtopilgan.
Umumanolgandaesasatraplarbaqtriyaliklarorasidanbo'lishishartbo'lgan. ²²

Shuningdek,
adabiyotlardaKushonpodsholiginingasosiytayanchiharbiyqo'shinbo'lib,
lashkarlarningumumiysoni150- 200 mingatrofidabo'lgani,
qo'shinotliqvapiyodalardantashkiltopganihaqidama'lumotlaruchraydi.

Ayrimmanbalardaqaaydqilinishicha,
davlatboshlig'Imamlakatniboshqarishdako'ptarmoqlidavlatapparatigatayangandav
latorganlaridaturliunvonlarvadajalargaegamansabdorlarxizmatqilgan, "buyuk
satrap ", "oddiy satrap ", "chegaraboshliqlari "kabiunvonlarbo'lgan,
shaharlarpodshohningnoiblaritomonidanboshqarilgan.

Aytishkerakki,
KushonpodsholigiO'rtaOsiyoxalqlaritarixidao'chmasizqoldirgandavlatlardanbirib
o'lib, tarixningochilmaganbuqirrasio'ztadqiqotchilarinikutmoqda. Gap shundaki,
qariyb 400 yilumrko'rgan,
ulkanhududdao'zhukmronliginio'rnatganKushonpodsholigio'zdavriuchunmukam
mal, kuchlimarkazlashgandavlatorganlaritizimi,
huquqmanbalarigaegabo'lishiehtimoldanholiemas.

Chunkiulkanhududniboshqarish,
o'shadavrdagimurakkabjarayonlardagiijtimoiymunosabatlarnitartibgasolishtegishl
isiyosiy-huquqiyinstitutlarsizamrimaholedi.

IV asrningoxiriva V
asrboshlaridaOrolbo'yidaistiqomatqiluvchiko'chmanchimassagetlarozlariningEft
alitlardavlatinomibilantarixgakirgandavlatinitashkilqiladi. V
asrningo'rtalarigakelibbutunO'rtaOsiyodaeftallarhukmronligio'rnatiladi.

²² Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi: (Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar). –T., 2000. – B. 67

Keyinchalik O'rta Osiyoni, Sharqiy Eron viloyatlarini, Hindistonning shimoliy qismini va Sharqiy Turkistonni birlashtiruvchi yirik davlatni barpo etishga muvaffaq bo'ladilar.

Eftalardavlatining tuzilishi, markaziy va mahalliy davlat organlari, sud va harbiy qo'shini haqida gima'lumotlar bizgacha yetib kelmagan.

Ixtiyorimizdabo'lgan manbalardagi ayrim gima'lumotlarga tayangan holda eftalitlarning davlat tuzumi va huquqi haqida umumiy tasavvurga ega bo'lishimiz mumkin.

Vizantiyalik tarixchi Prokopiyning (VI asr) yozishicha, "Eftalitlarni bir shoh boshqargan, ular qonuniy davlatga ega bo'lganlar va o'zlar bilan qo'shnilar o'rtasida romeylar (vizantiyaliklar) va Forslarning mavjud bo'lgan adolatdan zarrachakam bo'lmagan adolatga amal qilganlar".²³ Xitoy manbalarida qayd qilinishicha, Eftalitlarning davlatidagi adolatdan bolag o'tmagan, shu suloladankim davlat boshlig'Ilavozimigaloyiq topilsa, o'shakishitaxtnie gallagan. Aynankimningushbulavozimigaloyiq liginianiqlash vakolatiga maxsus kengash ega bo'lgan.

Prokopiyning guvohlik berishicha, eftalitlarning davlatni qonunlarasosidaboshqarganlar. Ba'zimanbalarda qayd qilinishicha, eftalitlarning davlatidapodshohokimiyatiunchalik kuchli bo'lmagan, mahalliy hokimlarning mavqeyi yuqoribo'lgan. Joylarda hokimiyati yirik yeregalari qo'lidabo'lib, ular kata mulkka, qal'avaharbiy qo'shinga ega edi.

Mamlakatning iqtisodiy va siyosiy hayotidashaharlarning o'rni kata bo'lgan. Vizantiya hukmdori Yustin II ning "Eftalitlar shaharda yashaydilar mi yoki qishloqdami" degan savoliga ashinalilarning elchisi "a'lohazrat, ular shaharlik sulolardan"²⁴, degan javobifikrimizdalilidir.

Eftalitlarning davlatidayirik shaharlar hokimlartomonidan boshqarilgan. Ushbu hokimlar

²³ Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi: (Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar). --- T., 2000. - B. 76.

²⁴ Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi: Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar). ---T., 2000.-B. 77

ham o'zharbiykuchlariga, o'ztangalarinizarbqilishhuquqigaegabo'lganlar. Ichkisavdomunosabatlaridatangalarayirboshlashvositasivazifasinibajargan.

Eftalitlarkuchliharbiyqo'shingaegabo'lishgan, qo'shinningasosiyqisminiotlik Lashkar tashkilqilgan. Ayrimmanbalardayozilishicha, eftaliylardavlatidajinoyatsodirqilganlikuchunqattiqjazochoralariqo'llanilgan.

Masalan,

o'g'irlikuchunbo'yninikesibqatletishyokio'g'irlabketganmulknio'nbarobarmiqdor idaundiribberishjazosiqo'llanilgan.

Asta-sekinlikbilanmarkaziyhokimiyatningkuchsizlanishi, mahalliyhokimlarningmustaqillikkaintilishiningkuchayishivaularo'rtasidagiraqob at VI asrningo'rtalarigakelibEftalitlardavlatiningyemirilaboshlashigaolibkeldi.

VI asrningo'rtalarigakelibOlttoy, asro'rtalarigakelibOlttoy, YettisuvvaMarkaziyOsiyodagiturliqabilavaxalqlarnibirlashtiruvchi, kata davlat --- Turk hoqonligitashkiltopadi. HozirgiO'zbekistonhududi Turk hoqonligitomonidanbosibolinadi.

KeyinchalikhoqonlikhududiXitoyvaMo'g'ilistonningbirqismihisobigayanadakeng aytirildi.

VI asrningoxirgichoragida Turk xoqonligidavlatgaasossolgansulolanamoyondalarior'rtasidagi (asoschilarvadavlathududiningkengayishidaulkanhissaqo'shganAshinasulolasina moyondalari -- Bo'min (Tuman), uningkichiko'g'liMug'anxon)kurashnatijasidapoytaxtiMongoliyadabo'lganSharqi y Turk xoqonligivamarkaziYettisuvdabo'lganG'arbiy Turk xoqonligigabo'linadi. O'zbekistonhududiG'arbiy Turk xoqonligitarkibidabo'lgan.

Turk xoqonligidahokimiyattepasidaurug', qabilaboshliqlariqurultoyidasaylanadiganxoqonturgan. Uninghuzuridaqabila, urug' boshliqlaridaniboratkengashbo'lib, undadavlatahamiyatigamolikmasalalarmuhokamaqilinibtegishliqarorlarqabulqilin

gan. Bundantashqari, davlathayotidaxoqonmaslahatchilari, o'lkalarhokimi, davlatarboblarningroli kata bo'lgan.

O'lkalardahokimiyathokimlarqo'lidato'plangan.

Hokimiyatlavoziminio'lkalardagihukmronsulolalarvakillariegallagan.

Hokimlarningbirnechamuovinlaribo'lgan. Har birhokimhuzuridahisob-kitobishlariniolibboruvchilar, soliqyig'uvchilar, qo'riqchilarvaboshqalardaniborat apparat bo'lgan.

Xoqonvaalohidao'lkalarninghokimlariotliqlarvapiyodalardaniboratshaxsiygvardiy asigaegabo'lganlar. Turk

xoqonligidavlatiO'rtaOsiyohududlariningarablartomonidanmbosibolinishibilantug atildi.

Xoqonhokimiyatimerostariqasidao'tgan. Xitoymanbalarigako'ra,

otadoimoo'zo'g'ligataxtnimerostariqasidaqoldiravermay,

balkiundankattaroqturganqarindoshlarigaqoldirishilozimbo'lgan. Bundantashqari, shunday holler bo'lganki, taxtsohibini ulus oqsoqollaritayinlangan.

Manbalardaxoqontayinlashningalohidatartibibo'lganligihaqidama'lumotlaruchray di. Jumladan,Xitoymanbalaridayozilishicha,

yirikamaldorlartaaxtvorisinikigizgao'tqazib, quyoshharakatiasosida,

ya'nisharqdang'arbgatomonto'qqizmartadoirabo'y labaylantirganlar. To'qqizsoni

turkey tillixalqlardaazizhisoblanadi. Har

biraylanishdमारosimdaishtiroketuvchilarxoqongata'zimqilganlarvabubilano'zito atkorliklarinianglatganlar.

Shundanso'nguniotgamindiribbo'ynio'zraipakmatoqattiqsiqqanlardarholbo'shatib

, undannechayilhukmdorbo'lishihaqidaso'raganlar. U

nechayilxonbo'lishiniaaytgan, shumuddattugagandankeyintaxtdanketgan.

Tarixiymanbalarda Turk

xoqonliginingmarkaziyvamahalliydavlatorganlaridaxizmatqilganba'zimansobdorl

arto'g'risidagima'lumotlaruchraydi. Jumladan,

davlatboshqaruvidaxoqondankeyinturuvchimansabdorshaxs "Yabg'u" (Bahodir) bo'lgan (masalan, Istamiyabg'u). Ammo yabg'utaxtgamerosxo'rlikqilaolmagan.

Taxtvorisi “tegin” (shahzoda) deb atalgan. “Tudun” unvonihukmdorning joylardagi oiblariga berilgan.

Ularning mahalliy hokimlari siyosatini, boj, soliqishlarini nazorat qilganlar.²⁵

Turk

xoqonligida vridama'lumma' muriy boshqaruv lavozimlarini omlanishlariga o'zgartirishlari kiritilgan. VI asrning so'ngi choragida hozirgi O'zbekiston hududlari G'arbiy Turk xoqonligi tarkibi g'akiritilib, oliy hukmdor – xoqon deb atalgan. Xoqonlik nasldan nasl gao'tib kelgan.

Muhim harbiy masalalarni haletishdaxoqonyabg'u (birinchi sarkarda) vaqurultoy (oqsoqollar va harbiylari yig'ini) gatayangan.

Davlatni boshqarishdaxoqonga uning qarindoshlari, eng avvalo, hukmron sulolalarning zolarivaular tomonidan yaratilgan boshqaruv apparati yordam berardi. U to'rt gabo'lingan bo'lib: 1. Qarindoshlar; 2. Xoqonga ittifoqdosh bo'lgan qabilavaxalqlar; 3. Xoqonning o'ng tomonidaturgan amaldorlar vama' muriy xodimlar; 4. Xoqonning chap tomonidaturgan amaldorlar vama' muriy xodimlardan iborat bo'lgan.²⁶

Xitoymanbalarida Sharqiy Turk xoqonligining quyidagi mansabdor shaxslari haqidama'lumotlari keltiradi: oliy martabalar orasida eng ulug' ishexu (jabg'u), keyin dele, uchinchi siasilifa, to'rtinchi situmafa, kichikroq darajadagi mansablarda 20 kishi band. Ularning mansablarimerosiydir. Qo'riqchilarni esafuli (bo'ri) deb ataydila.

Turk xoqonligida, keyinchalik G'arbiy Turk xoqonligida markaziy davlat hokimiyati va boshqaruv organlari ulkan hududatinchlik va osoyishtalikni ta'minlash, davlat soliq siyosatini amalga oshirish, mamlakatni tashqi dushmanlardan mudofa qilish, ichki vatashqisavdoni rivojlantirish, xorijiy davlatlar bilan diplomatika loqalaro'rnatish,

²⁵ N.A. Abdurahimova, M. S. Isakova, Z.M.Suleymanova Davlat muassasalari tarixi “SHARQ” Nashriyoti – MATBAA AKSIYODORLIK kompaniyasi bosh tahririyati TOSHKENT—2007. B-11.

²⁶ N.A. Abdurahimova, M.S.Isakova,Z.M.Suleymanova Davlat muassasalari tarixi “Sharq nashriyoti – Matbaa Aksiyodorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent --- 2007 B. 12.

mahalliy davlat organlarifaoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish kabi vazifalarni bajaradigan organlar.

Eramizning boshlaridan VII asrga qadar bo'lgan davrda, ya'ni arablar hukmronligi o'rnatilgan davrga qadar O'zbekiston hududida amal qilgan huquqmanbalariga oid ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan tarixiy huquqiy manbalar bizgacha juda kam yetib kelgan yoki deyarli yetib kelmagan. Xususan, 1932-1933-yillarda Mug'tog'ida topilgan So'g'd hujjatlarimavjud bo'lib, u O'zbekiston hududida amal qilgan 80 ta muhim tarixiy huquqiy hujjatlardan hisoblanadi. Ularning asosida oila, nikoh, mulk huquqi, ijarag berish, meros qoldirish bilan bog'liq hujjatlar bor. Masalan, yerni sotish to'g'risidagi hujjatdagi shartnoma obyektiga qayd joylashgani, miqdori, oluvchi va sotuvchilarning nomi, yerni sotib olganshaxslarning yeridan foydalanish huquqi, shartnoma tuzishda ishtirok etganshaxslar ko'rsatilgan.

Tegirmonni ijaraga berish haqidagi shartnomada uning joylashgan joyi, uni aylantiruvchi arizalar, asbob-anjomlari, ijara muddati, sharti, ijaraga beruvchi va oluvchi, ularning huquq va majburiyatlari, shartnoma ni buzganlik uchun javobgarlik, shartnoma tuzish vaqtida qatnashgan guvohlar haqidagi ma'lumotlar kiritilgan.

Hujjatlar orasidan nikoh tuzish shartnomasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu hujjatlar qadim va ilk o'rta asrlardagi O'zbekiston xalqlarining oila-nikoh va shub bilan bog'liq mulkchilik va boshqa ijtimoiy munosabatlari haqidagi hikoya qiluvchi muhim yodgorlikdir. Har ikki hujjat o'zarouzviy bog'liq bo'lib, birida turk zodagoni Uttakinning So'g'dayoli bo'lmish Dug'dg'un chaga uy lanish rasmi iylashtirilsa,

ikkinchisida uyov Uttakinning Dug'dg'un chani turmushgaberayotgan homiyotaxoni Navekat shahrining (Yettisuv viloyatidagi qadimgi shahar) hokimi Cheroldida majburiyatlaribayonetilgan.

Har ikkala hujjatning ilk o'rta asr yuridik hujjati sifatidagi xususiyatlarimavjud deyish mumkin. Masalan,

nikohbitimimatnida: hujjatsanasi, kirishformulasi,
ahdlashuvchitomonlarningnomma-nom ta'kidlanishi; er-
xotinbo'lgachUttakinvaDug'dg'unchaningbirgayashashinita'minlovchishartlarbay
oni , ergayuklanganmajburiyatlar, xotinzimmasidagivazifalar ,
erningo'zmajburiyatlarinibajarganichog'idaxotinoldidagijavobgarligi;
ertomonidannikohbuzilganholdaxotinningmulkiyta'minotivaerningboshqagauylan
ishhuquqi,
nikohxotintomonidanbuzilgantaqdirdaerningmulkiyta'minotivaxotinningboshqaer
qilishhuquqi;
nikohbuzilgachxotinvauningbolalarierningsodirqilishimumkinbo'lganjinoyatiuchu
n ,
uningqo'llikvaboshqaijtimoiytobeahvolgatushibqolishiuchunjavobgarlikdanozodq
ilinishi; xotinningaybibilannikohbuzilsa ,
ervauningbolalarixuddishukabijavobgarlikhamdatavonlardanozodbo'lishi ;
nikohbuzilganidanso'ng har ikkitomonbir-
biriningtaqdiriuchunjavobgaremasligihaqidayanabirtahdid;
oxirgibandaesahujjatningqayerdatuzilganimansabdorshaxs ,
guvovlarvakotibningnomiaksetgan.

Kuyovningmajburiyatlarito'g'risidagiikkinchihujjatda ham
xuddishukabiqatorbandlarko'zdatutilgan; hujjatsanasi ,
kuyoningrasmiymajburiyatlari;
turushgauzatilayotganqizninghomiyotasioldidakuyovningmajburiyatlariniifodal
ovchibandlar; xotinnisotmaslik, boshqayo'lbilanuniqullikkatushurmaslik ,
zodagonlikmartabasidanmahrumetmaslik, agar
xotinkintomonidanbo'lmasintahqirlangantaqdirda ham homiyotaxonigaqaytarish;
eryokixotintomonidannikohbuzilgantaqdirdaxotinnihomiyotaxonigaqaytarish.
Agar xotino'zhomiyotaxonigaqaytarilmagantaqdirda ham
kuyovto'lashilozimbo'lgantovonni ,
homiyotaxonningkuyovyokiuningvakilidanmazkurtovonniundiribolishhuquqi;
butunxonadon, jamoaning , hattoxonadonmehmonlarining ham

kuyovmajburiyatlaribajarilishiustidannazoratqilishvazifalari;
hujjatningtuzilganjoyi, mansabdorshaxs, guvohlarro'yxativakotibningnomi –
bularbarchasi har
ikkalahujjatninguzoqvachuquran'anagaegabo'lganyuridikishhujjatlariningo'rtaasr
lardagimukammalnamunasiekanidandalolatberadi.

O'zbekistonhududidahuquqtarixinio'rganishdamuhimmanbalardanyanabirturkumi
--- turkey xalqlartarixi, madaniyati, urf-
odatlarivaqoidalariaksettirilganturliyodnomalarhisoblanadi.

Ulardaturkeylarningyurtniboshqarish, vorislik, taxtniegallash, mansabdarajalari,
xalqoldidaxonlarvabeklarningmajburiyatlari,
xoqonlarninghuquqiyvakolatdoiralari, adolatyuzasidanishko'rishlarilozimligi,
askarlikxizmatitartib -qoidalari, oilahuquqi , uningaxloqiymezonlari,
ayollarhuquqinihimoya qilishkabiholatlarozaksinitopgan.

Shundayqilib,

O'zbekistonhududidadaqadimgihuquqiymanbalaro'zininguzoqo'tmishigaegabo'lib,
ularorqalio'shadavrijtimoiymunosabatlarihuquqiytartibgasolingan.

2.3. Musulmonhuquqiytiziminingxususiyatlari.

VI-VII

asrlardaArabistonyarimorolidayashayotganarabqabilalariijtimoiyhayotidaurug'dos
hliktuzumiamalqilgan.

Diniye'tiqodibo'yichaularorasidako'pxudolikkengtarqalganbo'lib,
qabilavaurug'larorasidatarqoqlikmavjudedi.

VII asrda urug' -qabilatuzumining yemirilishi yuz berdi. Urug' -qabilamunosabatlarining yemirilishi ayniqsa Xijozdak eng qulochoy edi. Bu yerdan afaqatchorvachilik bilan, balkidehqonchilik bilan ham mashg'ul bo'lgan yarimo'troq aholi birlashib boshladi. Bu mintaqada yirik savdo-hunarmandchilik shaharlari Makkava Yasrib joylashgan bo'lib, undan janubdani shimol tomonigajuda kata karvonyo'li o'tgan. Shaharlarda savdogarlari yuqorimavqega egab o'lgan. Qabilaviy tuzum zaiflashib, qabilalar o'rtasida harbiy urushlar davom etgan. Shunday qilib, chuqurildizotgan ijtimoiy-iqtisodiy tanazzul sharoitida yangi tabaqalashgan jamiyat vujudga keldi. Boshqaxalqlar tarixida bo'lganideki yangi tuzum uchun libborilayotgan ommaviy harakatlar mafkurasidini yo'qotib rinishdan amoyon bo'ldi.

Bu harakatgatarixiy shaxs, din va davlatasoschisi Muhammad (s.a.v.), (570-632-yil.) rahbarlik qildi. Buning natijasida VII asrdajuda ulkandavlat - Arab xalifaligi tashkil topdi. Bu yangi dinning barcha qoida va tartiblarigari oyaqilgan shaxslarigina Muhammad (s.a.v.) ning ummati deb tan olingan. Tezora da urug' -qabilavanufuzlisavdogarlar vakillari islomni qabul qilib, musulmonchilikka kiraboshladilar.

Arablar yangi yerlarigab o'lgan harakatlarning asosiy sababi ularning o'z yerlaridazichj oylashganligidir. Shu tariqa yangi-yangi hududlarni bosib olib boshladi, bosib olingan yerlarni o'z ichiga oluvchi Arab xalifaligini bilan qudratli davlat vujudga keldi.

Arablar hukmronligi o'rnatilgach, o'lkada musulmon dini va uning asosidashakllangan islom huquqi qarortopdi. Ungako'ra, barchamusulmonlarni muqaddas ilohiy qonun—Allohtomonidanozil qilingan Qur'onyozilgan, rasullulloh hadislarida ifodalangan, fiqh dasharhlangan asosdayashashilozim edi.

Arab

xalifaligida O'rta asr Sharqning eng muhim huquqiy tizimlaridan biri hisoblangan musulmon huquqi (shariat) vujudga keldi va shakllandi.

Shariatning ta'siri vafaoliyat doirasida Arabiston hududida cheklanib qolmasdan, balki undan tashqari mintaqalarda ham keng qulochyoydi. Islom dini bilan birga shariat normalari Old va O'rta Osiyoda, Shimoliy Kavkaz va Kavkazorti, Sharqiy va G'arbiy Afrikada ham Janubiy va Janubiy-Sharqiy Osiyoning qator mamlakatlarida keng tarqaldi.

Uning barcha tarmoqlari va muassasalari Arab xalifaligining barcha mintaqalarida gis ingari amalga kiritildi va shariat asosiy huquqiy normasi bo'ldi.

Islom huquqi o'zidan oldingi Sharq mamlakatlari huquqining ko'pgina unsurlari va jihatlari ni,

jumladan islom gacha bo'lgan Arabiston va bosib olingan hududlarda mavjud huquqiy odat va an'analarni o'zida mujassamlashtirdi. Arab

xalifaligining dastlabki o'nyilligida,

ya'ni shakllanish davrida shariat qabil va davlatning o'ziga xos jihatlari ni,

mazmun va mohiyat jihatidan qator odatlar va huquqiy normalarni o'zida aks ettirgan.

Shariat --- to'g'riyo'l, ilohiyyo'l, qonunchilik ma'nolarini anglatib, islom dini huquq tizimidir. Unda so'f huquqiy masalalardan tashqari,

axloqiy normalar va amaliy diniy talablarga ham qonuniy ruhsat berilgan.

Shariat bo'yicha ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish Qur'on asosida amalga oshirilgan.

VIII asrdan e'tiboran turli musulmon huquqiy maktablari shakllanib boshlagan.

Amaliyotda u yokib masalani hal qilayotgan hudud hukmronlik qilayotgan musulmon huquqiy maktabi ta'limotiga,

yirik huquqshunos olimlarning asarlariga shu mintaqada keng tarqalgan tayanib hukm yoki qaror chiqarish qoidaga aylandi.

Musulmon huquqining asosiy manbalaribuyuk faqihlartomonidanyakdillik bilantortt a deb tan olingan.²⁷

Qur'onikarim 23 yilrisolatdavrida (610-632-yillar) da payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) gaAllohtomonidanno zilqilingan ilohiy kitobbo'lib, 114 sura, 6666 oyat, 77434 so'zdantarkibtopgan. Qur'on suralarining 95 tasi 13 yildavomidaMakkashahridanozilbo'lib, Makkisuralar deb ataladi.Suralarninguchdanbirqismi, ya'ni 19 tasi 622-yilda yuzberganhijratdan keying 10yildavomidaMadinadanozilbo'lib,Madaniysuralar deb qabulqilingan. Suralarningfarqlarishundaniboratki, Makkadanozilbo'lganoyatlarningko'pie'tiqotmasalalari, ibodat, oliyaxloqiyfazilatlar, erkinfikrlilik, ilm nitarg'ibqilishgabag'ishlangan. Ularda "Eyimonkeltirganlar, Eymo'minlar! ",deb xitobetiladi.

Madinadanozilqilinganoyatlarfiqhiy, ya'niahkom-muomalat, jinoyatvajazo, oilaviymunosabatlar, tinchlikbitimlari,musulmonlarortasidagiturlialoqalartog'risidabo'lib, ularda "Yoayyuhannos "(Eyodamlar,eyinsonlar!), deb xitobqilinadi.

"Sunna" fiqhiyatamasiningma'nosiyo'l-yo'riqbo'lib, payg'ambarningso'zlari, fe'llari (amallari) vatahriklari, ya'nitasdiqlari, shuningdeksahobalarningso'zlarivaamallarimajmuidir.

Qur'ondan keying ikkinchimanbasunnatiNabaviyya (Payg'ambarning sunnatlari) hisoblanadi. Ul zot: "Sizlaruchunikkinarsaqoldirdim,madomikiulargaamalqilibyursangizlar, hechqachonadashmaysizlar. UlarAllohningkitobivameningsunnatimdir". --- deb vasiyatqilganedilar. Shubhasiz Muhammad (s.a.v) Allohtanlagan vakil, buyukelchivatarg'ibotchiedi. Qur'oniKarimda : " Ey payg'ambar, Allohtomonidansenganoziletilgannarsalarnitablig' qilgin (odamlargayetkazgin)"²⁸,-- deyiladi.

²⁷ S.A.Isxakov, A.R.Raxmonov Musulmon huquqi Toshkent 2012. B-38.

²⁸ "Moida surasi, 67-oyat.

“Ijmo” so’zi ittifoq vakelishuv ma’nosini anglatadi. Ijmo fiqhiyatamabo’lib, odillik sifatini mujtahidlik malakasini egallagan bittadavrolimlarining muayyan hukmlarini borasida qo’llashidir.

Ijmo – sunnan keyin musulmon huquqshunosligining uchinchisi sotsiyal bo’lib, unda belgilangan hukmlarga amal qilish vojib bo’lgan. G’azzoliyning fikricha, ijmo mazhablarga doir masalalar bo’yicha Muhammad (s.a.v) ummatining ittifoqi kelishuvidir.

“Qiyos”ning lug’aviy ma’nosini solishtirish yotaqqoslashdir. U huquqiyatni sifatida hukm qilib bo’lmagan masalani assorqalilik qilib bo’lgan oshqamasa bilan solishtiradi, oradagi umumiy sabab mavjud bo’lsa, ikkinchi masala hukmini hukm qilib bo’lmagan masalaga ko’chiradi. Bunday holatda har ikkala masala ham islom qonuniga muvofiq bo’ladi.

Musulmon huquqini tuzilishini tavsiflashda uning normalari tahlil etish muhim ahamiyatga ega.

Musulmon huquqshunolari musulmon huquq normalari gashundayta’rif beradilar, ya’ni musulmon huquq normalari mas’uliyatni taqod etuvchilar uchun bevosita Alloh tomonidan ahiyyuborish yo’lib bilan, yoki Alloh rodasini yirik shariat peshvolar tomonidan sharhlash orqalichiqarilgan xulosadan iborat. Har qanday norma ko’rsatib o’tilgan manbalardan biriga asoslanishi lozim.

Musulmon huquq tizimio’z ichiga musulmonlarning uch sotsiyal hayot tartibiga soladigan norma va tamoyillarni qamrab oladi: 1) musulmonlar bilan Alloh o’rtasida umumiy mas’uliyat tartibiga soluvchi normalar; 2) kishilar o’rtasida umumiy zaror mas’uliyat tartibiga soluvchi normalar; 3) davlatlari yoki idinlari o’rtasida umumiy mas’uliyat tartibiga soluvchi normalar.

Musulmon huquq normalari turlash, sohalarga bo’lisheng muammoli masalardan biri hisoblanadi. Shuboi sushbumasalarga yondashish va hal qilish turlari davrlarda har

xiloqimgamansubolimlartomonidanturlichabo'lgan.

Musulmonhuquqshunoslarihuquqnormalarinimanbalarigaqarabikkitaguruhgabo'la
dilar. Birinchiguruh—Qur'oni Karim

vahadislarnormalari. Ushbuguruhgamansubnormalarengishonchli,

haqiqiynormalarsifatidaqaraladi. Ikkinchiguruh—ijmohamdaqiyosnormalaridir.

Musulmonhuquqidanormalarningmazmuni,

ya'niifodalanishshakligako'rainsonning u

yokibuharakatinibaholashgaqaratilgannormalarniquyidagibeshtaturgaajratishqabul
qilingan: majburiy; tavsiyaetuvchi; ruxsatberuvchi; tanbexberuvchi; (birorxatti-
harakatninqilishdanqaytaruvchinormalar); taqiqlovchi.

Musulmonhuquqshunosligidafuqarolarninghuquqiylayoqat,

varasmiyuomalahuquqigaegabo'lishvao'zxatti-

harakatiuchunqonunoldidajavobgarlikmasalasimukammalishlabchiqilgan.

Balog'atyoshigayetganvaaqliysog'lombo'lganshaxslargato'lama'nodagifuqaroli
uquqivamuomalalayoqatimaqomiberilgan.

Balog'atgayetganlikto'g'risidagixulosachiqarishvabelgilash har

birialohidahollardaqozilarixtiyorigaberilgan. Balog'atyoshigayetmagan, aqlanzaif,
mastlikholatidabo'lganshaxslaruchunhuquqiylayoqatningcheklabqo'yilishitushun
chasi ham aniqaksettirilgan.

Shariatda ashy ova turlixildagimulkiymunosabatlargategishlinormalar ham
muhimo'rintutadi.

Musulmonlaralohidaturdagiba'zinarsalargamulkiyegalikqilishhuquqidanmahrume
tilgan. Bular: havo, dendir, sahro, masjid va shunga o'xshashlar. Bundantashqari,

musulmonlaruchunharomhisoblangan may, cho'chqago'shti,
islomaqidalarigazidkelgankitoblarvaboshqalar ham taqiqlangan.

Bundayharomnarsalarzabtetishpaytlarida tag tomiribilanquritibyuborishgaharakat
qilingan.

Mulkchilikning yerga egalik qilishning munosabatlariga ham kata e'tibor berilgan. Davlat mulki alohida guruhlarga ajratilgan. Xususiyyerlar, tashlandiqyerlar, yaroqsiz maydonlar va boshqalar hular jumlasidandir.

Shariatda mulkchilik huquqi va uning vujudga kelishi usullarimukammaltarzda ksettirilgan. Ammo,

ularning ba'zilar haqida alohida mazhablar daturli fikrlar mavjud bo'lgan. Zabtetilgan yerlar umumiy qoidaga muvofiq davlat mulki sifatida qaralib, xalifalar va amirlar ixtiyoriga o'tgan.

Dushman qo'lidan kuch vositasida olib qo'yilgan mulklar bir nechta turlarga bo'lingan. Birinchisi, qo'lgakiriygan shaxslar mulkiga aylangan, ikkinchisi, davlat ixtiyoriga topshirilgan, uchinchisi, masjidlar va shukabalar ixtiyoriga berilgan.

Mulka egalik qilishning yana quyidagi turlari ham keng tarqalgan: vorislik; shartnomaviy tanibolingan ash-yolar.

Arab

xalifaligi daturkib topgan mulkchilik munosabatlari izchil rejalashtirilgan va shariat normalari yordamida himoya qilingan.

Xususi mulkchilik huquqi Alloh tomonidan berilgan inoyat hisoblangan, unga doimiy va cheklanmagan, mutloq va mustahkam deb qaralgan. Arab xalifaligi da feodal munosabatlarning o'zigacha xususiyatlariga egalik qilishning mulkchilik huquqi tartibga soluvchi shariat normalari da o'z aksini topgan.

Ummaviylar sulolasi (661-750-yillar) yerning asosiy qismini davlat yoki boshqajamoalar mulki hisoblangan. Shu bilan bir qatorda musulmon jamoalarining ilk hududlarini tashkil qiluvchilar (Makkavaungatutashyerlar)—Hijoz alohida huquqiy maqomga ega edi.

Abbosiylar hukmronligi davrida yerga egalik qilishning harbiy va iqtoshakllari ham tarqalgan.

Iqtoyeregalari o'z qo'li ostidagi yerlarda yashovchi aholi da no'zhisobiga soliqlar qundirgan. Vaqto'tishib ilaniqtoyerlar inasldan naslgao'taboshladi. Natijada u

o'z xususiyat bilan mohiyat jihatdan xususiy mulkchilik huquqiasosidabelgilangan yer
largayaqinlashibqolgan.

Mulkiy munosabatlarni tartibga solish bilan bog'liq bo'lgan shariatning o'zigaxususiyatlaridan birivaqfdir. Bunday mulklarmulkdortomonidano'z xohish bilan birordini ymuassasagayokixayr-ehsontarzdaberilgan. Vaqfyerlari har qanday davlatsoliqlaridan ozodetilgan.

Shariatda rim huquqidan farqli o'laroq majburiyatlar haqida umumiy ta'limot mavjud bo'lmagan. Lekin shartnomahuquqining asosiy masalalari har tomonlama ishlab chiqildi. Majburiyatlar muddatli va muddatsiz, jazoli va jazosiz, ikki tomonlama va birtomonlama gabo'lingan. Arab

jamiyati uchun ayni qisaloqda xususiyatga gabo'lgano'ziga xos birtomonlama majburiyatlar, nazr (ahd) keng tarqalgan.

Shariat bo'yicha shartnoma ikki tarafningo'zar oz ziligini atijasida vujudga kelaydiganal oqahisoblanib, mulkchilikning tengsizlik sharoitlarida yaqqol rasmiy xususiyatga gabo'lgan.

Bitim shartlar rasmiy vaog'zakitarzda ifoda etilgan.

Shartlar bajarilishi qat'iy belgilangan bo'lib, o'z navbatida muqaddashisoblangan.

Shariatda bitim va shartnomalarning turli ko'rinishlar mavjud bo'lib, ular: oldi-sotdi, ijara, qarz, tuhfa, yuk, hamkorlik, ittifoq va boshqalardan iborat bo'lgan.

Bularning hammasiga alohida-

alohid tarzda o'zaroyuridik munosabatlarning ko'rinish sifatida qaralgan.

Oila-nikoh musulmon huquqida mukammal darajada ishlab chiqilgan,

keng qamrovli huquqtarmoqlaridan biridir. Ushbu huquqtarmog'lorqalioila, nikoh, ervaxotinning huquq va majburiyatlari, nikohnituzish, bekor qilish, farzand tarbiyasi, nafaqa olish yoki berish bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solinadi.

“Nikoh” tushunchasi musulmon huquqida shunday shartnoma-bitim sifatida ta'riflanadiki, ungamu vofiq nikohgaki rangan xotini erkak uchun begona

“taqiqlangan”

bo’lmaydi.

Nikohtuzish uchun ayoliyokierkakning xohishi qo’ylmaydi. Doimiy nikoh uchun ham, vaqtinchalik nikoh uchun nikoh duosini o’qish va nikoh bitimini tuzish talab etiladi.

Islom ulamolari, ayniqsa,

Hanafiy mazhabining amoyonlari oilaviy hayotning yaxshivachiroylidavometishi uchun kelin bilan kuyov bir nechta o’rinlarda o’zaroteng bo’lishlarini kerakligini ta’kidlaydilar. Ularda ta’kidlagan o’zarotenglikning hammasi avrovam kongamos keladigan diyonat, iqtisod, kasb va hunardir.

Diyonat deganda, ayolning o’tiqodi, dindorligi, solihaligini nazarda tutiladi. Bunday ayol o’tiqodsiz, gunohishlarni oshkora qilib yurganerkishi ta’eng bo’lmaydi.²⁹

Iqtisoddan maqsad esa, kelin bilan kuyovning oilalari iqtisodiy tomondan bir-birlariga yaqin bo’lsalar, ularning o’zarotenglikni oshirish va engil bo’ladi.

Kasb va hunar deganda, kuyovning kasb-hunari kelining otasining kasb-hunariga yaqinroq bo’lishini nazarda tutilgan.

Ervaxotinning huquqlari. Erva xotin bir-birlari bilan sahih nikoh orqali bog’langanlaridansa’ng, ular o’zarohuquqlar ham vujudga keladi. Bular mushtarak huquqlar,

er va xotin dagi huquqlari va xotin ning dagi huquqlaridan iboratdir: 1)

mushtarak huquqlar er bilan xotini o’rtasida bo’ladigan,

uni bajarishda hamkorlik qilish lozim bo’lgan huquqlardir. Bunday huquqlar sirasiga sahih aqd—nikoh sababli bir-birlaridan foydalanish kiradi. Zero,

Allotaolo “Mo’minlar” surasining 7-oyatida: “O’zaro or — nomuslarini juftihalollaridan boshqalardansa qlovchilarni jottopuvchilardan”, -- degan. Bunga er va xotin bir-birlarining yaqin kishilari —

qarindoshlarini hurmat qilish, oilaga keladigan daromadlarni tejama korlik bilan sarflash

²⁹ S.A.Isxakov, A.R.Raxmanov ‘ Musulmon huquqi “ Toshkent 2012. B- 102.

, oilayashabturganuy-hovliningichkivatashqitomonlariniozodasaqlab, tug'ilganfarzandlarinie'tiqodlarini,axloqli, o'qimishli, hunarli,jamiyatgafoydalikishilarqilibtarbiyalash, bir-birlaridanmerosolishkabiburchlarkiradi. O'zbekistonRespublikasiOila kodeksi4-bobining 21-moddasida ham : “ Bolalartarbiyasivoilaviyturmushningboshqamasalalariniervaxotinbirgalikdahalqiladilar” , -- deyilgan.³⁰

2)erningxotindagihaqi. Ma'lumki, har qandayjamiyatda, u xohkattavaxohkichikbo'lishidanqat'Inazar, uninga'zolaridanbittalayoqatlisijamiyatdaintizomvatarbiyanisaqlash, a'zolarininghuquqlarinihimoyaqilishmaqsadidaboshliqqilibtayinlanadi. Oila ham kichikbir “jamiyat” dir. Islomdaoilaengmuhimvanozik masala bo'lganligisababli, Allohtaoloningo'zioilagakimboshliqbo'lishilozimliginiQur'oniKarimdako'rsatmal arberib,”Niso” surasining 34 – oyatida : “Erkaklarxotinlariustidanrahbardirlar. Allohularningba'zilariniba'zilaridanortiqqilibyaratdi. Hamdaayollarniboqish, ulargauyulanayotgandamahrberishlarierlarningvazifalaridandir”, --deydi., chunkierlarjismonanboquvvatbo'lib,oilanihimoyaqilish, a'zolarinitartibgachaqirish, ulargaodobberishvazifalarinibajaruvchi,hissiyotgaberilmaaydigan, g'azabikelganda, o'zinitutaolishxislatlaribilanayollardanajralibturadilar.

3) xotinningerdagihaqi.Islomdaerlarningayollardahaqlaribo'lganidek,ayollarningham erlaridahaqlari border. Zero, Allohtaolo “Baqara” surasining 228-oyatida: “Ayollarningqilishilozimbo'lganvazifalaribo'lganikabi, ularning ham foydalarigabirqanchayaxshilikilaqilinadiganishlar border “, “Niso” surasining 19-oyatida: “Ayollarbilanyaxshimuomaladabo'libhayotkechiringlar”,-deb ko'rsatmabergan. Pyg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ham marhamatqilib: “Sizlarningyaxshilaringizo'zahliayoligayaxshilikqiluvchilardir. Men ham o'zahlingasizlardanko'rayaxshimuomalaqiluvchiman”,--deganlar.

³⁰ Oila kodeksi Toshkent 1998.

Nikohning tugatilishi.

Musulmon huquqibo'yicha nikoh quyidagiasoslargako'ratugatilishim umkin: a) erylak xotindan birining vafoti bilan; b) erning taloqqo'yishi; d) nikohning fas'h bo'lishi; f) xotinning arizasiga muvofiq , qozining nikohni bekor qilish haqidagi qarori; h) hul'asababli ; i) lion oqibatida

Erning taloqqo'yishi nikohning bekor qilinishidir.

Ertomonidan ushbuso'zning aytilishi ayolning barcha xotinlik majburiyatlaridan to'laozo detadi. Bunday holatda ertomonidan berilgan mol-mulk (mahr) xotinda qoladi, er xotini iddama uddatio'tguncha moddiy ta'minlab turish kerak.

Fas'h – erni nikoh shartnomasining biror-bir shartini bajarmaganisababli, xotinning tashabbusiga ko'ra ajrashishidir; biroq er-xotin murosagakelib yarashsalar, bunday ajrashish haqiqiy emas, deb topiladi.

Hul'a – xotinning tashabbusiga ko'ra uzil-kesil ajrashish, bunda xotin ertomonidan o'ziga ajratilgan mol-mulkdan mahrum bo'ladi, boz ustiga uning atovon puli –ivod to'lash shart; ivod miqdori o'zarokelishuvga ko'ra yoki qozitomonidan belgilanadi.

Lion – bir-birinila'natlash, bunda er xotini xiyonatda ayblaydi, lekin isbotlab bera olmaydi, xotini saerini yolg'onchilik vatuhmat qilganlikda ayblaydi; ajrashish uzil-kesil bo'ladi, xotini o'zmahrini yo'qqotadi, ertomonning eresa, bunday ajrashishdan keyin tug'ilgan bolani o'zini deb tan olmasligim umkin.

Musulmon jinoyathuquqi. Musulmon jinoyathuquqining asosi "jamiyat va shaxshuquqi "tushunchalaribo'lib, ular orqali jamiyatdagibarcha huquqiy qoidalar belgilanadi.

Islom fiqhshunoslarining jinoyathuquqini – jamiyatning umumiy nizomini vama slahatini muhofaza etuvchi huquq, deya izohlaganlar. Ushbu huquqni ular Allohning haqibilar bog'laganlar.

Musulmonhuquqida Alloh haqimu qaddas bo'lib, unibajarish, ungari oyaqilish majburiy, deb belgilangan. Bu qoida dantashqaribirorshaxsmanfaatiniko'zlashva unijazodanozodqilishningimkoni yatiumumanberilmagan. Musulmonhuquqida ibodatlar ham, jazoberish ham Alloh haqiniberish deb qaralgan. Demak, jinoyathuquqinibuzganlikuchunjazoberishibodatdekqabulqilingan.³¹

“Shaxshaqi” tushunchasigakelsak, har qandayjabrlanganshaxso'zigategishlihaqnito'liqqaytaribolishhuquqigaegabo'lgan. Jinoyatchigajabrlanuvchigako'rsatganzararigaqarabjazobelgilangan, shuningdekjabrlanuvchiningtalablarinito'liqqondirishta'minlangan. JamiyatvashaxshuquqlarinibuzadiganzararliamallarQur'onahkomlaridakeltirilgan, hadislardaesasharhlanibto'ldirilgan. Fiqholimlariularnitartibgakeltirib, o'zigaxoshuquqiyqoidalarmajmuinituzganlar.

Musulmonjinoyathuquqidajinoyatvauqubatmasalalariasosiyorinlarnieagallagn. Bu masalalarbir-biribilanuzviybog'langanbo'lib, hattojinoyslartargaberiladiganjazolarningnomlaribilanbog'labyuritilgan. Masalan: had uqubatlari – had jinoyatlariyoki qasosuqubatlari – qasos jinoyatlari, ta'ziruqubatlari – ta'zir jinoyatlari.

Had uqubatigamansubjinoyatlarjamiyatgaxilofbo'lib, og'irjazogamustahiqko'rilgan.

Bundayjinoyatlarisbotlangantaqdirda,afvetilmay,ulargajazolarko'paytiritilmayyoki kamaytiritilmaybelgilangan.

Qasosuqubatigaloyiqqasosjinoyatlariesashaxshuquqigaategishlibo'lib, qasosjazosibilanjazolangan.

Bundayjinoyatchiqilganjinoyatigamosravishdajazolangan.

Agardajinoyatchibirorshaxsnio'ldirganbo'lsa, o'ldirilgan. Qo'linikesganbo'ls, qo'likesilgan. Bundayjinoyatsodiretilgandanso'ng, jabrlanuvchiningqarindoshlarixohlasalar, jinoyatchiniafvetishhuquqiga ham

³¹ Qarang: Abdulqodir O'da. Islom huquqida jinoyat qonunlarini dunyoviy qonunlar bilan qiyosiy o'rganish. J.1.— Bayrut, 1985.

egabo'lganlar.

Ta'zirubog'atigamansubjinoiatlaresabirvaqtningo'zidajamiyatvashaxsmaslahatiga xilofbo'lgan. Bundayjinoiatuchununchaog'irog'irjazobelgilanmay, ayrimhollardaodobgachaqirishbilancheklanilgan. Bu jinoiatlaruchunjazolarniqozilarbelgilaganlar.

Kishiqilmishiningjinoiat, debhisoblanishiuchunavvalma'lumhukm, so'ngma'lumjazobelgilanishikerakbo'lgan.

Birorqilmishgajazobelgilanishiuchunhukmtalab qilingan, hukmsizjazo rad etilgan. Musulmonjinoiatuquqidagishar'iyhukmlarasosanto'rttamanba, ya'niQur'on, sunna, ijmo'vaqiyosdanolingan. Bulardantashqariikkinchidarajalimanbalar ham mavjudbo'lib, bularistihson, istisloh, urf-odathisoblangan. Yuqoridako'rsatilganto'rtmanbadanolinganhukmlarvojibhukmlar, deb yuritilgan. Asosiyjinoiatlarvaulargamo'ljallanganjazolarbevositashariatningasosiymanbalari gataalluqli. Engavvalo, Muhammad (s.a.v) xatti-harakatlarivashakllaridankelibchiqibjazoko'lamibelgilanganvajinoiatningog'ir-yengilligianiqlangan.

Shariatqonunlarinimensimaslikdavlata'yonlaritomonidano'taxavflijinoiatlarhisoblanib, xudogaqarshiqaratilganxatti-harakatlar deb tan olinganvabuturdagijinoiatlaravfetilmagan.

Islomdinidanqaytganlaro'limjazosigahukmqilinganva mol-mulkimusodaraetilgan.

Keyingidavrlardasinfiymunosabatlarningtaraqqiytopishivafeodaljamoattartibinim ustahkamlashuchunyengil tan jarohati, beboshlik, poraxo'rlik,qimoro'yinlarivashukabilarjinoiyxatti-harakatlarsifatidaqaralib,sudmuhokamasivositasidajazogamahkumetilaboshladi.

Musulmonhuquqio'ziningmurakkabligi, serqirraligi,manbalariko'pligibilanboshqahuquqiytizimlardanfarqqiladi. MusulmonhuquqiningO'zbekistonhududidayoyilishi, mamlakathayotidamustahkamo'rinegallashixalifalikningmintaqadaolib brogan siyosati, islomdininiyoyishborasidagisa'yharakatibilanuzviybog'liq.

Movarounnahr danyetishibchiqqanhuquqshunosolimlarmusulmonhuquqinazariyasi va amaliyotirivojiga kata hissa qo'shganlar. Ularning samarali faoliyatitufaylimusulmonhuquqining turlisohavainstitutlariga oida sarlarning yaratilishi uning nazariy zaminini mustahkamladi.

Movarounnahrda Burhoniddin Marg'inoniy fiqhilmining yanadayuksalishigaulkanhi hissa qo'shgan. Imom Burhoniddin Abul-hasan Ali ibn Abu Bakr ibn Abdujalil al-Fag' oniy 1123-yilda hozirgi Marg'ilon yaqinida, Rishton tumanida tug'ilgan, 1197-yilda Samarqandda olamdan o'tgan.

Burhoniddin Marg'inoniy o'z oilasitarbiyasida o'sib, eng mashhur va iqtidorli olimlardandarsolib, yuksak iste'dod va izchil faoliyatitufayli hanafiymazhabibo'yicha buyuk faqih va mujtahid darajasigako'tarildi, shayxul-islom laqabigasazovorbo'ldi. Burhoniddin Marg'inoniy yoshligidanoqtinimsiz ilmo'rgandivahanafiymazhabibo'yicha o'z davrining buyuk fiqih (huquqshunosi) darajasiga erishdi. Uning fiqihlimibo'yicha buyuk darajagako'tarilishi uchun quyidagi omillarsababbo'ldi:

Birinchi dan, u oliy iste'dod, o'tkirtafakkuregasivailmu fan shaydosiedi. Ilmga qiziqishuni uzoqsafarlarga chorlab, o'shadavrning asosiy fanlarini o'zlashtirishi uchun imkoniyatibberdi. Avvalambor, u fiqhilminio'zotasidan, undan keyin imom Bahouddin Ali ibn Muhammad ibn Ismoil al-Asbijobiydano'rgandi.

Ikkinchi dan, u yashagandavr Sharquyg'onish davrining birinchi bosqichibo'lmish IX-XII asrlarg, ya'ni O'rta Osiyoda jamiyattaraqqiyoti uchun fiqih (huquqshunoslik) ilmiga kata zarurat tug'ilgan birdavrgato'g'rikeldi. Fiqhlimibo'yicha u yozgan asarlar, ayniqsa, "Hidoya" "kitobio'shadavrhuquqiy muommolarini haletishga qaratilgan edi.

Uchinchi dan, Marg'inoniyning Imomi A'zam Abu Hanifa Numon Ibn Sobitasos slogan hanafiymazhabi, ya'ni huquqiy maktabigamansubligi ham uning o'sib,

kamolotcho'qqisigako'tarilishiuchun kata omilbo'ldi. Negaki, Abu Hanifashariatninguchtaasosiymabai (Qur'on, Sunna, Ijmo)dan keyinto'rtinchimanbabo'lmishratsional (aqliy) manba, ya'niqiyosgaboshqamazhablarganisbatanko'proqe'tiborqaratilganligibilanajralibtu radi.

Marg'inoniyfiqhiynuqtainazardahuquqiyasalarniizohlashjarayonidaularavo (qonuniy) yokinoravo (g'ayriqonuniy) ekanliginaqliy dalillardankeyinaqliy dalillarbilanyoritibo'tib, ma'qullashiisbotlabberdi.

“Hidoya” ningbirinchi jildi huququllohya'nitahoratvaamaliyibodatlar (namoz,ro'za,zakot, va haj)ga, ikkinchijildioilahuquqi, qulsaqlashmuommolari, hudud jazolari (Allohtomonidanbelgilanganjazolar), xalqarohuquqme'yorlari, shirkatchilik, islomhuquqigaxosbo'lganvaqfhuquqikabimasalalarga, uchinchi jildi muomalaturlari (fuqarolikhuquqi) sud, sudjarayoni, to'rtinchi jildi esa, ekinekishvayermuommolari, jinoyatturlari, guvohlikvaboshqako'plabmavzulargabag'ishlangan.

BurhoniddinMarg'inoniyningilmiymerosihozirgachao'zqimmatiniyo'qotmaykelm oqda.

Jahondagiko'plaboliyo'quvyurtlaridamusulmonhuquqshunosligiuningfiqhta'limot iasosidao'rganiladi.

O'zbekistonRespublikasimustaqillikkaerishgach,BurhoniddinMarg'inoniyningilm iymerosini har tomonlamachuquro'rganish, asarlarini chop etishishlarigae'tiborkuchaytirildi. O'zbekistonRespublikasibirinchiprezidenti I.KarimovningtashabbusibilanMarg'inoniyvafotining 800 yilligi(1997-yil.),tavalludining 910yilligikengnishonlandi. Marg'ilonshahriningmarkazidaungayodgorlikmajmuibunyodetilib,shuyerdangaramziymaqbaraqurildi. BirinchiprezidentimizI.A.Karimovbuyukfaqif (huquqshunos) tavalludining 910 yilligigabag'ishlangantantanadaso'zlagannutqidaquyidagilarnifaxrbilanta'kidladi:

“ Agar biz allomaning zamondoshlaridan biri aytgan “Eyaqlegasi, “Hidoya” ni o‘qib, mag‘zinichaqqin, chunki u seni hidoyat (to‘g‘ri yo‘l) yo‘ligaboshlab, eng oliy maqsadlarga yetkazgay”, deganso‘zlarini eslasak, o‘ylaymanki, u zotisharifning avlodlaroldidagi tarixiy xizmatlarini yanabir boryaqqo‘ltasavvur qilgan bo‘lamiz. Shubha yo‘qk, “Kuch—adolatdadir” degan g‘oyani o‘z hayotining mazmuni deb bilgan Amir Temurbobomizdek ulug‘ ajdodlarimizning kamol topishida ham “Hidoya” singari qomusiy asarlarning ta‘sir va ahamiyati beqiyos bo‘lgan”³².

Inson hayotida

ilk

huquqning paydo bo‘lishini o‘rganish mavzusini yoritishda quyidagi metodlardan foydalanish holda o‘quvchilarga o‘quv jarayonini bahs-munozarali o‘tkazishda qo‘llaniladi.

1) FSMU texnologiyasi.

³² Karimov I.A. “Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas‘ulmiz” Toshkent—2001. – B.116-117.

Ushbu texnologiyamunozaralimasalalarnihaletishdaya'niushbu BMI
 mavzusiniyoritishdao'quvjarayoninibahs-munozaralio'tkazishdaqo'llaniladi.
 Talabalargatarqatilganoddiyqog'ozga "Insonhayotida ilk
 huquqningpaydobo'lishinio'rganish
 "mavzusiyuzasidano'z fikrlarinianiqvaqisqaholatdaifodaetadilar,
 tasdiqlovchidalillaryokiinkoretuvchifikrlarnibayonetadilar.

Bu texnologiyatalabalarinio'z fikrinihimoya qilishga, erkinfikrlashgao'rgatadi.

Quyidagisavollarorqalimavzunio'tishimkizmumkin:

- 1) Huquqnima?
- 2) Ilk huquqdastlabqayerdayuzagakeldi?
- 3) Huquqningkishilikjamiyatihayotidatutgano'rm?

F – Fikringiznibayoneting.

S – Fikringiznibayonigasababko'rsating.

M – ko'rsatgansababingizniisbotlovchimisolkeltiring.

U – fikringizni umumlashtiring.

FSMU jadvalinitor'ldiring.

F – fikringiznibayoneting.	Insonhayotida ilk huquqningpaydobo'lishihaqidafikrlarbayonetiladi
S- fikringizbayonigasababko'r sating.	Insonhayotida ilk huquqningpaydobo'lishihaqidanazariyalarvaular ningmanbalariko'rsatiladi

M ko'rsatgansababgatushunting. uvchimisolkeltiring.	–	Ilk huquqyuzagakelishiqayerdavaqachonyuzagakelga nligihaqidama'lumotlaraytibo'tiladi
U fikringizni umumlashtiring	–	Insonhayotida ilk huquqningyuzagakelishibuengavvalokishilargaerk inlikniberdi. Bu kishilikjamiyatidatartibo'rnatilishigaolibkeldi. Jamiyatrivojlanishiga ham ta'sirinio'tkazdi

2) “Keys-staditexnologiyasi.

O'quvjarayonida “Keys-stadi “texnologiyasiqo'llaniladi. O'quvchilar “Insonhayotida ilk huquqningpaydobo'lishi “mavzusinitahlilqiladilar. O'quvchilarvaziyatningyechimibo'yichaaniqvaasoslixulosalarnikiritadilarvaushbut akliflarnimaqbullikjihatlarnimuhokamagaqo'yadilar.

Mashg'ulotningturi: amaliy

Mashg'ulotdaqo'llaniladiganinnovatsiontexnologiya: “Aqliyhujum “

Mashg'ulotjihozlari: Kompyuter,slaydlar, tarqatmamateriallar,
so'rovnomalar,kuzatish,suhbatnatijalari.

Ajratilgan vaqt:45 daqiqa

Tayanchtushunchalar:Huquq, huquqmohiyati, qadimgiSharqda ilk huquq,
QadimgiO'zbekistonhududidahuquqshakllanishi.

Vaziyat:Bugungikundahuquqiy madaniyatliinsonnishakllantirishyo'llari.

1.Vaziyatni baholang:

a) Sinfrabarivao'quvchitomonidan;

b) O'qituvchilartomonidanturib;

d).Sinfrabaritomonidanturib;

2.

Sinfrabariningmulohazalaridanso'ngo'quvchilarmuammolarningyechimigaqandayumidbo'g'layapti?

3. O'quvchilarhuquqiy madaniyatliinsondegandakimnitushunadilar?

4. Bundayfuqarolarnishakllantirishuchunqandaytaklifberaoladilar?

5.

Sizningchabugunumumankishilarninghuquqiy savodxonligini oshirishdada vlatningroliqanday?

Mashg'ulotningborishi

Ishbosqichlariv amazmuni	O'qituvchining faoliyati	O'quvchilarf aoliyati	Kutilayotgannatijal ar
1-bosqich 10 daqiqa Tayyorlov	o'quvchilar 4-6 kishidaniborat kichikjamoalarga birlashadilar. Jamoaichida har birtalabaning Faoliyatitashkil qilinadi, ya'nilidervagur uhningboshqaa' zolarini vazifal aribelgilabolina di, kutilayotgannat ijalarbilantanish tiradi, faoliyatuchunaj ratilganvaqthaj minianiqlaydi. O'qituvchio'qu vchilargafikrlar iniqaydqilibbori shlariuchunvat manqog'ozi, markerlarnitarq atadi. O'quvchilarora sidanikkikishid aniboratekspertl arguruhibelgila	o'quvchilarm ashg'ulotmav zusinihamdab osqichlari, qoidalarikutil ayotgannatijal arnianiqtushu niboladilar. Kichikjamoai chidafaoliyatlarinimuvofiql ashtiradilar.	o'quvchilardamashg' ulotganisbatankuchli qiziqishshakllanadi, ularhamkorligidata'li miyfaoliyatgatayyor bo'ladilar

	nadi.		
2-bosqich 10 daqiqa Kirish	Har birkichikjamoaga vaziyatlarning yozma variantlari tarqatiladi. O'qituvchi tahlil qilinishi kutilayotgan vaziyat mazmuni bilan jamoaga zolarini batafsil taniqtiradi, uning muammolilik jihatlari o'quvchilarga tiborini qaratadimasa larning ijtimoiy ahamiyatlik darajasini yoritib beradi, o'quv topshirig'ini batafsil tushuntiradi. O'qituvchi vaziyat tahlilini boshlab, haishni boshlab, to'g'risida buyruq beradi.	o'quvchilarning ashg'ulot data hili qilinishi kerak bo'lgan vaziyatlarning yozma matnlari ni qabul qilib oladilar, uning mazmuni bilan tanishadilar, tushunmovchiliklari yuzaga kelsa o'qituvchi gasavollar berib, aniqlashtirib oladilar.	o'quvchilarning mavzuning dolzarbligini, amaliy ahamiyatini tushunib etadilar. Ular ilmiy mushohada yuritishni, muammoni keng qamrovda tahlil qilishni o'rganadilar. Masalaganisbatan shaxsiy fikr tarkib topadi.
3-bosqich. Vaziyat tahlili 10 daqiqa	o'quvchilarning faoliyatini kuzatadi, barchaning ta'limiy jarayoniga jalb qilinganligiga tibor qaratadi	o'quvchilarning muammoli vaziyatning kelib chiqishiga sabab bo'lgan omillarni ko'rsatadi	o'quvchilarning damashg'ulotida muhokamaga o'yilgan muammoyuz asidanshaxsiy fikr, munosabat yuzaga keladi, ular nazariy darslarda

	, zarur hollarda o'quvchilarga yordam keladi.	lar, o'qibatini tahlil qiladilar, pedagogik vaziyatda o'qovchi yilgan xatovakamchiliklarni aniqlaydilar. O'z xulosalarini aniqlay va amaliy dalillar bilan asoslaydilar. o'quvchilarni o'zlaricha qargan xulosalarini tahlil qilib eng to'g'ri deb topganlarini va tanqis qog'oziga yozib beradilar.	o'rganilgan bilimlari, shuningdek, ilmiy-nazariy manbalarni, hamda amaliy faoliyat jarayonini mustaqil tahlil qilishda davomidat o'plangan ma'lumotlarni asosida mantiqiy fikrlaydilar, ularda pedagogik muloqat madaniyati, pedagogik odob, o'qituvchining obro'si va uning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar, o'quvchilarning ixtiyoriylik va qobiliyati, uning shaxsiy ixtiyoriylik va qobiliyati, ta'lim jarayonidagi insonparvarlik, o'quvchilarning shaxsiy shakllanishiga ta'limning ixtiyoriylik va qobiliyati ta'yanish kabitushunchalari tarkibi topadi.
4-bosqich. 10 daqiqa muhokama.	O'qituvchi o'qituvchi va o'qituvchi o'qituvchisi tomonidan bajarilganligini tekshirish uchun harjamoadan bitadan vakilni o'rtaga taklif qiladi.	o'quvchilarning jamoalarida o'z nuqtai-nazarlarini asoslaydilar. Buning uchun ular ilmiy-nazariy va amaliy ma'lumotlarni keltiradilar, vaziyat haqida fikrlarini bildiradilar.	o'quvchilarning pedagogik keleskinliklarni o'rganish, vaziyatni aniqlash, kelib chiqish, dars va uning ta'limiy-tarbiyaviy imkoniyatlarini o'rganishidagi tushunchalarini kengayadi. Keltirilgan manbalarni o'rganish, ma'lumot o'zlashtirish,

		radilar. Ularsin fjam o asini, o' quvchixulq atvorini, sin frahbarifao liyatini tahlil qiladilar. Nima uchun ta rbiyaviy ishlar nita shkil qilish da sin fjam oasi , sin frahbarfaol iyatito'g' ritas hki qilish kera kligini asoslab beradilar. Shuningdek v aziyatni muva ffaqiyatini ta' minlash uchun ijobiy echiml arni keltiradila r.	tahlil qilish va shu asos da o'z nuqtai- nazarini shakllantirish, fikrlarini aniqlash va dalillar bilan asoslashni o'rganadilar. Ta' rbiyaviy ishlar nita shkil qilish haqidagi bilimlari amaliy jihatda mustahkamlanadi.
5-bosqich. 5 daqiq Yakun	O' qituvchi o'quvchilar faoliyatini baholaydi, xatoliklar, shuningdek, qo'lgakiritilgan yutuqlar to'g'risida o'z fikrlarini bildiradi, noaniqliklarni ta shuntiradi. o'quvchi o'z-	o'quvchilar birlarining yutuq va kamchiliklarini xolislik bilan ko'rsatadilar . Mashg'ulotni tashkil qilish bo'yicha klif va xulosalar	o'quvchilarning bilim , ko'nikma va malakalarini mustahkamlanadi. Tarbiyaviy ishlar nita shkil qilish da maktab, oila, maxalla hamkorliklarini mazmun mohiyatini ta shunadilar, natijadan azariya amal

	o'zinibaholashu chunimkoniyat yaratadi	rinibildiradila r.	iyotbilanbog'lanadi.

XULOSA

Huquqpaydobo'lgandavrdanboshlabrivojlanib, tarqqiyqilibbordi.
Uninginsoniyatyurish-turish, xulq-atvorigata'siri ham shunga qarabrivojlanibbordi.

Huquqrivojlanaborgani sari o'ziningmohiyatiniahamiyatini,
tushunchasifatidaqo'llanishdoirasinikengaytirabordi. Ta'kidlashjoizkihuquq,
engavvalo, tartibgasoluvchikuchsifatidakishilarto'sidagimunosatlarini
normative tartibgasolishdamuhimahamiyatkasbetdi. Shuninguchun ham
huquqningjamiyathayotidagio'rnivarolibeqiyoshisoblanadi.

Huquqningmohiyatiadolatvaerkinliknita'minlovchikuchsifatidanamoyonbo'lishida
dir. Huquqvaerkinliko'rtasidauzviyaloqamavjud.

Huquqbirkishiningerkinliginitala'minlabberadi.

Boshqachaqilibbaytadiganbo'lsakhuquqbu –erkinlikdir.

Huquqningmohiyatiindividerkinliginitala'minlashdir.

Individerkinliginitala'minlashmatala'muliyatihuquqqayuklatilgan.

Huquqerkinlikninghuquqerkinlikkaaylanishigasababbo'ladi vaerkinlikhuquqiyxarak
tergaegabo'lgandaginahuquqiyahamiyatgaegabo'ladi.

Huquqningijtimoiyqiymatiilkhuquqvujudgakelgandahammuhimahamiyatgaegabo'l
gan, vaholankibugungakunimizganazarsoladiganbo'lsak,
bizqurayotganfuqarolikjamiyatidahuquqningijtimoiyqiymatiyuqoridir.

Bundahuquqningtartibgasoluvchilikmavqeiyuqolko'zgatashlanadi.

Huquqningqiymatiuninginsonparvarlikg'oyalaribilanchuqursug'orilganligidadir.

Darhaqiqat, insonhammanarsaningo'lchovidir.

Huquqninginsonparvarliktabiatifaqatuningshaxsgane'matlaryo'liniochibberishdagi
naemas, balkishaxsnihimoya qilish,
ijtimoiyhimoyalanganlikningtalasirchanvositasifatidamaydongachiqishidahamdir.

Demak, huquqshunday ijtimoiy tartibgasoluvchilik, bunda odamlarning birgalikdagi inchiyash hashgaimkonyaratishga qodir. Shuningdek, ijtimoiy harakatlarni alpifarovonlik uchun safarbar qiladi.

Huquq funksiyalarini mavjud bo'lib, funksiyalar huquqning ijtimoiy tartibgasoluvchilik kuchini aniqlashtirishda muhim ahamiyat kasbetadi.

Huquqning ijtimoiy funksiyalarini ijtimoiy hayotning tegishli sohalariga huquqiy ta'siro 'tkazish yo'nalish sifatida ta'riflash mumkin. Jumladan, iqtisodiy funksiyasi iqtisodiy sohaga, siyosiy funksiyasi siyosiy sohaga, tarbiyaviy sohaga siyosiy sohaga huquqiy ta'siro 'tkazadi.

Shunday qilib, huquq funksiyalarini huquqning mohiyati va vazifasini amalga oshiradi, ijtimoiy munosabatlarga huquqiy ta'siro 'tkazishning asosiy yo'nalishi hisoblanadi.

Tavsiyaviy mulohazalar

Bugungi kundamamlakatimizda barpo etilayotgan huquqiy demokratik davlat vakuchliligi uqarolik jamiyatini sharoitida tabiiy huquqning o'rni, uning tartibgasoluvchilik kuchini asosiy ahamiyat kasbetadi. Shu munosabat bilan bu fanga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirish ta'vsiya etiladi.

Mamlakatimiz birinchi prezidenti I. Karimovning zining asarlarida, qator ma'ruzalarida mamlakatimiz kelajak o'sib kelayotgan yosh avlod qo'lida ekanligini ta'kidlaydi. Demak, yoshlarimiz kuchli, barkamol shaxs sifatida kamol topish kerak. Bunda huquq fanlarining ham o'rnini almoqlidir. Yoshlarimizga huquq fanlarini ko'proq o'qitish, ayniqsa boshlang'ich ta'limdan boshlab ularga huquqning kishilarga nisbatidagi munosabatlarni tartibgasoluvchilik kuchini qanday ekanligini o'qitib borsak maqsadga muvofiq bo'la o'ramiz.

GLOSSARY

Huquq – Davlattomonidano' rnatilganuning kuchibilan himoya qilinadigan barcha uchun umum majburiyahamiatga egabo'lgan xulq-atvoriyig'indisidir.

Vendidot – “Viydayevaodatem” yoki “Vaydaivodata” – devlarni uzoqlashtiruvchi qonun yoxud devlarga qarshini zom degan ma'nolarni anglatadi.

Avilum – (oda merkishi) to'lahuquqlif uqarolar.

Mushkenular – bo'ysundirilgan maydakishilar.

Veda – gimnlar, qo'shiqlar, afsunkor vadiniy duolardan iborat kattato'plam. Bunday to'plamlardan 4 tasi: Regvida, Samaveda, Yajurveda va Atxarveveda saqlanib qolgan. Eng qadimgi qismlarimiloddan avvalgi II mingyillik kamansubdir.

Antik dunyo – Antik so'zilotinchada “antiguitas” “qadimgi, eskiso'zidan olingan. Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rimga, shuningdek, ellinistik davlatlari tarixi nisbatan ishlatiladi.

Shariat – to'g'riyo'l, ilohiyyo'l, qonunchilik ma'nolarini anglatib islom diniy tizimidir.

Fas'h – ernikoh shartnomasining biror-bir sharti ni bajar maganisababli, xotinning tashabbusigako'ra ajrashishdir, biroqer-xotin murosagakelib yashasalar, bunday ajrashish haqiqiy emas, deb topiladi.

Hul'a – xotinningtashabbusigako'rauzil-kesilajrashish,
bundaxotinertomonidano'zigaajratilgan mol-mulkdanmahrumbo'ladi,
bozustigaungatavonpuli -- ivodto'lashishart,
ivodmiqdorio'zarokelishuvgako'rayokiqozitomonidanbelgilanadi.

Foydalanilganadabiyotlarro'yxati.

1. O'zbekistonrespublikasiKonstitutsiyasi. – T., O'zbekiston 2018.
2. 2017-2021-
yillardaO'zbekistonRespublikasinirivojlantirishningbeshtaustuvoryo'nalishla
ribo'yichaXarakatlarstrategiyasini
“Xalqbilanmuloqatvainsanmanfaatlariyili” da
amalgaoshirishgaoidDavlatdasturinio'rganishbo'yichailmiy-uslubiyrisola. –
T. “Ma'naviyat” nashriyoti, 2017.
3. Birinchi presidentKrimov I. A. “Vatanravnaqiuchun har birimizmas'ulmiz”
T. 2001
4. J. Yaqubov, E. Hayitboyev “Huquqshunoslik” T. “Yangiasravlod”. 2006.
5. N. Jayliyev “Huquqtushunchasivauningijtimoiyqiymati” T. TDYI, 2005.
6. M. Ahmadshoyev, M. Najimov “Huquqnima?” T. TDYI, 2003.
7. Z. M. Islomov “Davlatvahuquqnazariyasi” T. Adolatnashriyoti 2007.
8. O. Karimova “Huquqshunoslik” T. 2015.
9. X. Odilqoriyev “Davlatvahuquqnazariyasi” T. 2010.
10. X. Odilqoriyev, N. Azizov, X. Madrimov “Davlatvahuquqtarixi” T. 2012.
11. A.Saidov, Tadjixonov. U, X. Odilqoriyev “Davlatvahuquqasoslari”T.
“Sharq” nashriyoti 2002.
12. H. Muhamedov “Xorijiyamamlakatlardavlatvahuquqtarixi” T. Adolat.
1999.
13. Azamat Ziyov “O'zbekdavlatchiligitarixi”(Engqadimgidavrdan Rossiya
bosqinigaqadar). T. 2000.

14. N. A. Abdurahimova, M. S. Isakova Z. M. Suleymanova“Davlatmuassasalaritarixi” T. Sharqnashriyoti2007.
15. S. A. Isxakov, R. Raxmonov “Musulmonhuquqi” Toshkent. 2012.
16. Qur’oni Karim ma’nolariningtarjimasivaizohlarmuallifiAbdulaziz Mansur. T. 2001.
17. OilaKodeksi Toshkent. 1998.
18. “Avesto” kitobitariximizvama’naviyatimizning ilk yozmamanbaimazmunidagiilmiy-amaliy seminar materiallari. T. 2000
19. QadimgitarixchilarO’rtaOsiyohaqida/ Mas’ulmuharrir O. Abdullayev. T. 2008.
20. Saidov A. X. BurhoniddinMarg’inoniy—buyukhuquqshunos. Toshkent 1997.
21. Чурниловский З. М. Всеобщая история государствоипрала. 1996.

Elektronta’limresurslari.

1. www.ziyonet.uz
2. www.press-service.uz
3. www.gov.uz
4. www.bilim.uz
5. www.history.ru